

A. I. ΘΑΒΩΡΗ

Στή μνήμη τῶν δασκάλων μου
N.Π. Ἀνδριώτη καὶ Σ.Γ. Καρωμένου

ΤΟ ΠΡΟΥΝ(Ε)ΙΚΟΣ ΤΟΥ ἩΡΩΝΔΑ ΚΑΙ Η ΠΑΛΑΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΝΩΣΤΩΝ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στὸ περιοδικὸ Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 37(1980) 161-167 ὁ Volkmar Schmidt δημοσιεύει ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο: HERONDAS UND DAS PROBLEM DER ETYMOLOGIE VON ΠΡΟΥΝ(Ε)ΙΚΟΣ. Ὁ Schmidt, συμπληρώνοντας τὸν Χρ. Θεοδωρίδη (Zur Etymologie von προύν(ε)ικος, Ἑλληνικά 28[1975] 418-420), ἀπορρίπτει καὶ αὐτὸς τὴν ἐτυμολογία τῆς μεταγν. λέξεως προυνικός, ἀπὸ τὴν ἐπίσης μεταγν. λ. πορνικός, πού ὑποστήριζα στὰ ΦΙΛΤΡΑ (τιμητικὸς τόμος Σ.Γ. Καρωμένου, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 37-42). Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἡ λέξη μαρτυρεῖται μὲ τοὺς τύπους: προνικός, πρόνικος¹, πρόνεικος καὶ προυνικός, προύνικος, προύνεικος καὶ μὲ τίς σημασίες: α) ἀκόλαστος, ὕβριστῆς (Ὁ Ν. Γ. Πολίτης, Ἑστία 1892, σ. 89 = ἡ σάρα καὶ ἡ μάρα, ὁ H. Frisk, Griech. Etym. Wörterb., στὴ λ. προύνεικος: sozial niedrigstehenden Menschen), β) μισθωτὸς μεταφορέας (ἀχθοφόρος), παιδὶ γιὰ θελήματα καὶ γ) γρήγορος, εὐκίνητος, ταχύς. Ὁ Θεοδωρίδης εἶχεν ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἡ ἐτυμολογία τῆς ἀπὸ τὴν πορνικός ἀποκλείεται, γιὰτί, λέγει, ἡ λ. σὲ ἓνα χωρίο τῶν Μιμιάμβων τοῦ Ἡρώνδα (3 αἰ. π.Χ.) ἔχει τὸ I μακρὸ (ī), ἐνῶ τὰ ἐπίθετα σὲ -ικος στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἔχουν τὸ ι βραχὺ (i). Στὸν Θεοδωρίδη ἀπάντησα διεξοδικὰ σὲ ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο: Προυνικός (προύνικος, προύνεικος u.s.w.) aus πορνικός mehr als überzeugend, Ἑλληνικά 30(1977/78) 73-83. Γενικὰ στὴν ἀπάντησή μου αὐτὴ τονίζω ὅτι ὁ Θεοδωρίδης, ἔχοντας ἐλλειπτεῖς γλωσσολογικὲς γνώσεις, μολονότι θέλησε νὰ καταπιαστεῖ μὲ ἐτυμολογικὰ προβλήματα, ἀγνοοῦσε ὅτι τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡ-

1. Βλ. Schmidt, σ. 162, σημ. 8 = Vita Aesopi (G)16.

ρώνδα είχε αρχίσει στην όμιλουμένη καθημερινή γλώσσα να μη γίνεται πια διάκριση μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων. Ἄγνοοῦσε δηλαδή ὅτι ἀπὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ. ἄρχισε νὰ χάνεται ἡ ἀρχαία προσωδία καὶ νὰ ἐμφανίζεται ἡ ἰσοχρο- νία στὴν προφορὰ τῶν φωνηέντων (Ἑλληνικά 30, σ. 78 κέξξ.). Τό νὰ παρου- σιάζεται ἐπομένως μιὰ ὁμολογουμένως λαϊκὴ λέξη («ἐπὶ γὰρ ἀπαιδευτῶν φα- σὶ κεῖσθαι τὴν φωνήν») I. Bekker, Anecd. Graeca 1415, cod. Par. 2630, βλ. καὶ Ἑλληνικά 30, σ. 79) μὲ μακρὸ τὸ *ι*, ἀντὶ γιὰ βραχὺ, σὲ ἓνα λόγιο ποίημα στὸ ὁποῖο χρησιμοποιοεῖται ἡ ἀρχαία προσωδία καὶ τὰ ἀρχαῖα προσωδιακὰ μέτρα, δὲν ἦταν εἴπα, σοβαρὸς λόγος, ὥστε νὰ ἀποκλείεται ἡ ἔτυμο- λογία τῆς ἀπὸ τὴν πορνικός, ὅταν μάλιστα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ λ. παρουσιάζει ἤδη τὴ σημασία ἀκόλαστος ὑπῆρχαν καὶ ἀρχαῖες λέ- ξεις σὲ -νίκος (π.χ. ἐπίνικος, φιλόνικος) οἱ ὁποῖες εἶχαν τὸ *Ι* μακρὸ. Ἡ παρουσία τῆς μὲ μακρὸ *ι* στὸν Ἡρώνδα, εἴπα, εἶναι εὐκόλο νὰ δικαιολογη- θεῖ ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὁ Ἡρώνδας χρησιμοποίησε μιὰ λέξη λαϊκὴ πού προῆλθε ἀπὸ τὸ πορνικός, μὲ φωνητικὲς ἀλλαγές καὶ ἐπομένως εἶχε ἐπισκοτισθεῖ ἡ ἔ- τυμολογικὴ τῆς διαφάνεια. Ἐπειτα τὸ ἰσόχρονο πλέον *ι* τῆς λέξεως εἶχε τὴ δυνατότητα ὁ Ἡρώνδας εἶτε νὰ τὸ ἐκτείνει σὲ μακρὸ αὐθαίρετα γιὰ χατῆρι τοῦ μέτρου, σὲ περίπτωσι πού γνώριζε τὴν προέλευσι τῆς λ. ἀπὸ τὴν ἀρχ. πορ- νικός, εἶτε, τὸ πιθανότερο, ἀγνοώντας τὴν ἔτυμολογία τῆς λέξεως καὶ στηρι- γμῆνος ἴσως καὶ σὲ πληροφορίες συγχρόνων του Γραμματικῶν¹, νὰ τὸ θεωρήσει ὅτι ἦταν κάποτε πράγματι μακρὸ, νομίζοντας ὅτι ἡ λαϊκὴ λέξη προέρχεται ἀ- πὸ λέξη σύνθετη μὲ β' συνθετικὸ τὸ οὐσ. νίκη. Τέτοια σύνθετα σὲ -νίκος ἀνα- φέρει ἀργότερα ὁ Ἡρωδιανὸς λέγοντας: «Τὰ εἰς -ικος σύνθετα ὀνόματα παρὰ τὴν νίκην γινόμενα διὰ τοῦ *ι* γράφεται οἷον Καλλίνικος, Ἐπίνικος, Στρατόνι- κος, τὸ φιλόνικος ἐπὶ τοῦ τὴν νίκην φιλοῦντος» (Ἡρωδιανοῦ. Γραμμ., 445,4 ἔξ.). Καὶ δὲν εἶναι νομίζω τυχαῖο ὅτι ἀκριβῶς στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἡρωδιανὸς συνεχίζοντας συζητεῖ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἔτυμολογίας τῆς λ. προύν(ε)ικος: «τὸ δὲ φιλόνικος διὰ τῆς εἰ διφθόγγου γραφόμενον παρὰ τὸ νεῖκος ἐγένετο. καὶ τὸ προύνικος δὲ διὰ διφθόγγου γράφεται κλπ.» (Ἡρωδιαν. Γραμμ. 445, 7). Αὐτὸ τὸ σημειώνει πιθανῶς, γιὰτὶ θὰ ὑπῆρχαν πολλοὶ πού θὰ ἔγραφαν τό- τε τὴ λ. μὲ ἰῶτα: προύνικος, ὅπως καὶ τὸ φιλόνικος «παρὰ τὴν νίκην». Καὶ σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ ἀνήκει καὶ ὁ Ἡρώνδας, ἀφοῦ σ' αὐτὸν ἡ λ. μᾶς παραδί- δεται μὲ ἰῶτα. Ὁ Ἡρωδιανὸς προτιμᾷ τὴ γραφὴ μὲ εἰ, γιὰτὶ δέχεται τὴ γνώ- μη τῶν παλαιότερων του ἀλεξανδρινῶν Γραμματικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπειδὴ ἴσως δὲν τοὺς ἱκανοποιοῦσε ἡ παραγωγὴ τῆς ἀπὸ τὸ νίκη προσπάθησαν νὰ τὴν ἔτυ- μολογήσουν: 1) ἀπὸ τὴν πρόθεσι προ καὶ τὸ οὐσ. τὸ νεῖκος καὶ 2) ἀπὸ τὴν

1. Γιὰ τὴν ἀσχολία ἀλεξανδρινῶν Γραμματικῶν μὲ τὴν ἔτυμολογία βλ. R. Reitzenstein, Geschichte der griech. Etymologika, Leipzig 1897 (Amsterdam 1964) σ. 180-183 κέξξ.

πρόθεση προ καὶ τὸ ρηματικὸ θέμα ἐνεικ-, ἰωνικοῦ τύπου ἐνείκω, ἐνεῖκαι ἀντὶ ἐνεργεῖν κτῶ. Στῆ δευτέρῃ περιπτώσῃ δικαιολογοῦνταν καὶ ἡ γραφὴ προ- ἀντὶ προ-. "Ὅτι πρόκειται γιὰ προσπάθεια ἐτυμολογίας τῆς λέξεως ἀπὸ παλαιότερους ἀλεξανδρινούς Γραμματικούς, αὐτὸ φαίνεται, ἀπὸ ἄλλες ὅμοιες μαρτυρίες, ὅπου ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς Γραμματικοί: 1) (ἀόριστα) οἱ μὲν: «οἱ μὲν ἀπὸ τῶν νεικῶν ἐσχημάτισαν» (Bekker, An.gr. III, 1415, πβ. Cramer, An.Par. IV, 189 = Lentz, Gramm. Graeci III, 2 445, σημ.), 2) ὁ Δημήτριος ὁ Ἰξίων (2 αἰ. π.Χ.): «κατὰ τὸν Δημητρίου (λόγον)» (Bekker, ξ. ἀ., Cramer, ξ. ἀ. Δὲν ἀναφέρεται ρητὰ ἡ ἄποψή του, παρὰ μόνον ὡς ἀντίθετη ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ Ἀλεξίωνος), 3) ὁ Ἀλεξίων (1 αἰ. π. Χ.): «Ἀλεξίων μέντοι παρὰ τὸ ἐνεικος» (Bekker, ξ. ἀ., πβ. Cramer, ξ. ἀ. πβ. καὶ «κατὰ τὸν Ἀλεξίωνος λόγον» στοὺς ἴδιους). Ὁ Schmidt (σ. 165, σημ. 20) καταχωρώντας τοὺς Γραμματικούς αὐτοὺς ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ λέξη ἀπὸ τὸν 2 π.Χ. ὡς τὸν 2 μ.Χ. αἰώνα, προσθέτει στοὺς Ἀλεξανδρινούς καὶ τὸν Φιλόξενο (1 αἰ. π.Χ.). Τὴν πληροφορία τὴν παίρνει ἀπὸ τὸν Cramer, An. Par. IV 189: «διὰ εἰ διφθόγγου γραφὴ ἐστὶ, παρὰ γὰρ τὸ ἐνέγκαι, οὕτω καὶ Φιλόξενος», βλ. καὶ A. Lentz, Gramm. Graeci III, 2, 445, ὑποσημ.). Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἡρωδιανὸ (445,7 καὶ 574, 9) καὶ τὸν Bekker (An. graeca III 1415), ὅμοιο χωρίο μὲ τὶς δυὸ αὐτὲς προσπάθειες τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως καταχωρεῖται καὶ στὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν 691, 19. ("Ὅμως ἐνῶ ὁ τύπος πρόνεικος ὑπάρχει στὸν Ἡρωδιανὸ καὶ τὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸ, λείπει ἀπὸ τοῦ Bekker, An. graeca). Ἡ ἐτυμολογία ἀπὸ τὸ ἐνεικα κλπ. φαίνεται πῶς ἐπικράτησε, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Αἴλιο Διονύσιο (2 αἰ. μ.Χ.): «καὶ ἐγκεῖται τὸ ἐνεῖ-κακι» (ἀπόσπ. 71-284, *Erbse*, Untersuch. σ. 138), ἀπὸ τὸν Φώτιο (9 αἰ. μ.Χ.): «καὶ ἐγκεῖται τὸ ἐνεικα» (Φωτίου, Λέξεων συν., στῆ λ. προύνεικον, ἐκδ. Porson) καὶ ἀπὸ τὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης: «Ἰστέον δὲ ὅτι ἐκ τοῦ ἐνείκω δοκεῖ γίνεσθαι καὶ ὁ παρὰ Αἰλίῳ Διονυσίῳ κείμενος προύνεικος» (Σχόλια εἰς Ἰλιάδα 983, 48), καὶ ἴσως γι' αὐτὸ παραθέτουν μόνον τὸν τύπο μὲ οὐ (προύν[ε]ικος), πβ. καὶ H. Frisk, Griech. Etym. Wörterb. στῆ λ. προύν(ε)ικος. Γιὰ τὰ χωρία βλ. *A.I. Θαβώρη*, Φίλτρα 37 κέξ. καὶ καθὼς ἐπίσης Schmidt, 165, σημ. 20, ὅπου καὶ ἐπιχειρεῖται ἀποκατάσταση κοινῆς πηγῆς.

B. ΤΟ ΠΡΟΥΝ(Ε)ΙΚΟΣ ΣΤΟΝ ΗΡΩΝΔΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ V. SCHMIDT

Ὁ Schmidt στὸ ἄρθρο του (σ. 162) δὲν ἀποκλείει τὴ δυνατότητα νὰ ἐτυμολόγησε ὁ Ἡρώνδας τὴ λ. ἀπὸ τὸ νίκη (grundsätzlich kann man eine solche Möglichkeit nicht ausschliessen). Αὐτὸ ὅμως, λέγει, θὰ ὀδηγοῦσε στὸ παράλογο νὰ συνδεθῆ ἡ ἔννοια νίκη μὲ τὴ σημασία τῆς λέξεως «κοινωνικὰ κατώτεροι ἄνθρωποι». Καὶ συνεχίζει: «Βέβαια, τέτοιες σημασιολογικὲς ἀσυμφωνίες δὲν εἶναι ἀδύνατες σὲ λέξεις ποὺ παρετυμολογοῦνται, ἀλλὰ ὅμως γιὰ ἐ-

ναν ποιητή και μάλιστα Ἀλεξανδρινὸ πού ἔχει συνείδηση τῆς γλώσσας δὲν περιμένει κανεὶς μιὰ τέτοια διαστρέβλωση (Schiefheit)». Πρῶτα πρῶτα τὴ διαστρέβλωση δὲν τὴν ἔκανε ὁ Ἡρόνδας. Ἡ λέξη ἄλλαξε στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Ἐπειτα ἡ σημασία («κοινωνικά κατώτεροι ἄνθρωποι») ὅπως εἶδαμε δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ σημασία τῆς λέξεως (βλ. καὶ Θαβώρη, Φίλτρα, σ. 39). Καὶ τέλος ὁ Ἡρόνδας δὲν ἦταν Γραμματικὸς καὶ ἔτυμολόγος, ἀλλὰ ποιητῆς πού χρησιμοποίησε μιὰ λέξη τῆς ὁμιλουμένης. Δὲν νομίζω λοιπὸν ὅτι οἱ ποιηταὶ πού χρησιμοποιοῦν τὶς λέξεις τοῦ λαοῦ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἔτυμολογικὴ τους ἀρχὴ περισσότερο καὶ ἀπὸ τὴ σημασία τους. Κι ἀκόμα πού εἶναι τὸ παράξενο ἀντὶ θεώρησε ὅτι ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν λ. σὲ -νῆκος, ὅπως εἶναι οἱ ἐπίνικος, φιλόνικος κ.ἄ. Καὶ εἶπα ἐπίσης ὅτι πιθανῶς τοὺς Γραμματικὸς νὰ μὴ ἱκανοποιοῦσε ἡ ἔτυμολογία αὐτῆ, γιὰ τὸ καί, μιὰ καὶ δὲν τοὺς ἐμπόδιζε ἡ προφορὰ (ἰ,ι,ει = ἰσόχρονο στὴν καθομιλουμένη) προσπάθησαν νὰ βροῦν ἱκανοποιητικότερη ἔτυμολογία. Αὐτὸ τὸ τονίζω στὴν ἀπάντησή μου στὸν Θεοδωρίδη (Ἑλληνικά 30, σ. 81) καὶ τὴ γνώμη μου αὐτὴ τὴν ἀναφέρει καὶ ὁ Schmidt (σ. 162). Ἀλλὰ ἄς προχωρήσουμε:

I. Η ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΕΩΣ

Εἶδαμε πρὶν ὅτι ὁ πάπυρος τοῦ Ἡρόνδα παραδίνει δυὸ φορές τὴ λέξη ὀρθογραφημένη μὲ I: ΠΡΟΥΝΙΚΟΙ(3,12) καὶ ΠΡΟΝΙΚΟΙΣΙ (3,65). Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ γραφὴ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἔτυμολογία τῆς λ. ἀπὸ τὴν ἀρχ. ΠΟΡΝΙΚΟΣ, διατύπωσα τὴ γνώμη ὅτι ὁ Ἡρόνδας πρέπει νὰ ἔγραψε τὴ λ. μὲ I. Αὐτό, λέγει ὁ Schmidt (σ. 161, σημ. 5), δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο σίγουρο, γιὰ τὸν πάπυρο βρῖσκουμε 250 φορές I στὴ θέση EI (καὶ προσθέτει ὅτι καὶ ὁ Θεοδωρίδης μὲ τὸ I ἐννοοῦσε σαφῶς τὴ φωνητικὴ ἀξία τοῦ EI ὡς I μακροῦ, ὅπως προφέρονταν τὸν 3 αἰ. π.Χ.: Schmidt, σ. 161, σημ. 4). Συμφωνῶ βεβαίως ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι σίγουρο, ὅμως ἐπίσης δὲν εἶναι σίγουρο ὅτι τὸ ἔγραψε μὲ EI. Γιατὶ μπορεῖ στὸν πάπυρο νὰ ἔχουμε 250 φορές I ἀντὶ EI, ἔχουμε ὅμως καὶ πάρα πολλές φορές EI στὴ θέση EI, ὅπως I,2 δειμῆναις, I,10 εἰσι, I,16 καθελκεῖ, II,27 λυσεῖ, II,50 μετελθειν, III,42 δοκεις, III,73 γενειων, IV,81 υμεῖς, V,4 λεγεις, VI, 11 ἐπει, VII,62 εἰπατ' κ.ἄ., καθὼς καὶ σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς περιπτώσεις I στὴ θέση I (O Cunningham, Herodas Mimiambi, Oxford 1971, σ. 207, σημ. 1 ἀναφέρει μόνον δυὸ περιπτώσεις γραφῆς EI στὴ θέση I, π.χ. I, 82 πεῖθι = πῖθι). Τὸ κυριότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἔχουμε καὶ περίπτωσι, ὅπου, στὴ θέση βραχέος ἰ ἔχουμε EI (=εἰ), π.χ. VII,102 δαρεῖκούσ. Ἀκριβῶς ἡ περίπτωσι αὐτὴ πιστοποιεῖ πλέον πανηγυρικὰ ὅτι τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρόνδα εἶχε κλονισθεῖ πλέον ἡ ἀρχαία προσωδία, βλ. καὶ Ἑλληνικά 30, σσ. 80-81 = E. Mayser - H. Schmoll, Grammatik d. gr. Papyri, Berlin 1970, I, 1, σ. 65 (§9): «Die Schreibungen von ei statt i setzen den Quantitätsaus-

gleich zwischen $\bar{i}$ und $\bar{i}$ voraus. Demnach wirkte dieser bereits im III Jh. v. Chr.¹ Παραδείγματα γραφῆς $\bar{i}$ με EI ἀπὸ τὸν III αἰ. π.Χ. βλ. στή σ. 69: ἐπεὶ (=ἐπί), μηκέτι, χωρεῖς, μάλειστα, βασιλεικῆν, λάβωσει κ.ά.² Ἰδίως τὰ ἐπίθετα σὲ -ικος: βασιλεικῆν, βασιλεικῶι, βασιλεικοῦ, δοχεικῶι, ἐλπίζω νὰ δίνουν τῶρα μιὰ πειστικότερη ἀπάντηση στὸν Schmidt.

Ἔστερα ἀπ' αὐτὸ μποροῦμε τῶρα μὲ βεβαιότητα νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι, ὅταν ἓνα παλαιὸ βραχὺ $\bar{i}$ γράφεται πλέον καὶ με EI, τὸ γεγονός αὐτὸ δίνει τὴ δυνατότητα σὲ ἓναν λόγιο, ποὺ χρησιμοποιοεῖ ἀκόμα τὰ προσωδιακὰ μέτρα, νὰ μεταφέρει τὸ $\bar{i}$ αὐτὸ στὸ ποίημά του εἴτε ὡς βραχὺ εἴτε ὡς μακρὸ καὶ νὰ γράψει καὶ αὐτὸς καὶ τὸ βραχὺ καὶ τὸ μακρὸ εἴτε με I εἴτε με EI, ἀνάλογα με τὸ ποιά γραφὴ θὰ ἀποδώσει σωστά τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξεως, ὅπως αὐτὸς τὴν πιστεύει, ἰδίως ὅταν αὐτὴ εἶναι προβληματικὴ ἢ ἀμφίβολη. Ἐπομένως ὑπῆρχε πλέον ἡ δυνατότητα καὶ στὸν Ἑρώνδα τὴ λαϊκὴ λέξι προυνικός ποὺ προφέρονταν ἤδη τότε με τὸ I ἰσόχρονο, ὅπως καὶ σήμερα, νὰ τὴν μεταφέρει στὸ ποίημά του με τὸ I μακρὸ καὶ νὰ τὴ γράψει με I ἢ με EI, ἀνάλογα με τὸ ποιά ἐτυμολογία δέχονταν ὡς σωστὴ: με I μακρὸ, ἂν ἀκολουθοῦσε ἐκείνους ποὺ τὴν ἐτυμολογοῦσαν ἀπὸ τὸ νίκη (πβ. ἐπίνικος, καλλίνικος κ.ά.) καὶ με EI ἂν ἀκολουθοῦσε ἐκείνους ποὺ τὴν ἐτυμολογοῦσαν ἀπὸ τὸ νεῖκος (πβ. φιλόνικος) ἢ ἀπὸ τὸ ἐνεῖκαι κ.λ.π.

Τὸ συμπέρασμα ἐπομένως εἶναι πὼς οὔτε ἡ παρουσία τοῦ I τῆς λ. προυνικός ὡς μακροῦ σὲ λόγιο ποίημα τοῦ 3 αἰ. π.Χ., οὔτε ἡ γραφὴ του με I ἢ με EI ἀποκλείει τὴν πιθανὴ προέλευση τῆς λέξεως ἀπὸ τὴ λ. πορνικός, ποὺ καὶ αὐτὴ δὲν μαρτυρεῖται ὡς ἀρχαία. Συνεχίζοντας ὁ Schmidt (σ. 162) λέγει, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἔχει ἀποδειχτεῖ ὡς τῶρα εἶναι ἡ προϋπόθεση στὴν ὁποία στήριξα τὴ γνώμη μου καὶ ποὺ εἶναι οἱ τρεῖς ἀλλεπάλληλες φωνητικὲς ἀλλαγές ποὺ μετέτρεψαν τὸ πορνικός σὲ προυνικός καὶ προύνικος, δηλαδὴ: 1) ἡ μετάθεση ορ > οο: πορνικός > προνικός, 2) ἡ τροπὴ τοῦ ο σὲ ου: προνικός > προυνικός καὶ 3) τὸ ἀνέβασμα τοῦ τόνου: προυνικός > προύνικος.

Δυσκολία βρῖσκει ἀκόμα ὁ Schmidt καὶ στὴ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη. Πὼς εἶναι δυνατό, λέγει, μιὰ ἠθικὴ ἔννοια, ὅπως ἡ ἔννοια «ἀπαίδευτος» (ὁ Schmidt γράφει: zügellos = ἀχαλίνωτος καὶ ungezogen = αὐθάδης), νὰ ἐξελιχθεῖ στὸν κοινωνικὸ ὄρο «ἀχθοφόρος», «παιδιὲ γιὰ θελήματα»!

1. Βλ. καὶ F. Blass - A. Debrunner, Grammatik der neutestamentlichen Griechisch, Göttingen 1970¹⁸, σ. 17 §22 καὶ σ. 18 §23 (= R. F u n k, A greek Grammar etc σ. 13).

2. Γιὰ τὴν ἐναλλαγὴ I με EI καὶ EI με I ἢ H (ὅπου I = ἀρχ. $\bar{i}$ ἢ $\bar{i}$), βλ. E. M a y s e r - S c h m o l l, Grammatik. d. gr. Papyri, 3. α. I, σσ. 47 κέξ. σσ., 50, 52, 60 καὶ 66.

II. ΟΙ ΦΩΝΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΛΕΞΕΩΣ *προύν(ε)ικος*

Ἄς δοῦμε ὅμως πρῶτα τὶς φωνητικὲς ἀλλαγές.

1. Ἡ μετάθεση πορ->προ-

Γιαυτὲς συνεχίζοντας ὁ Schmidt (σ. 162) εἶπεν τὰ ἑξῆς:

α) Πῶς εἶναι δυνατὸ ἢ λ. *προυνικός* νὰ ἀλλάξε καὶ νὰ ἔγινε *προύνικος*, ἀφοῦ ἡ *πορυνικός* δὲν ἔπαυσε ποτὲ καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς *προυνικός* νὰ χρησιμοποιεῖται ἀμετάβλητη, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ λέξη *πόρνη* (βρίσκεται στὸν Ἡρώνδα II,18: *πόρνας*) καὶ πολλὰ παράγωγα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τὸ *πορνοβoscός* (βρίσκεται ἐπίσης στὸν Ἡρώνδα ὡς τίτλος τοῦ II Μιμιάμβου) καὶ β) δὲν ὑπάρχει στὴν ἀρχ. Ἑλλην. κανένας φωνητικὸς νόμος σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ρίζα *πορν-* θὰ ἔπρεπε νὰ πάθει ὁποιαδήποτε φωνητικὴ μεταβολή.

α) Ὁ Schmidt φαίνεται νὰ ἀγνοεῖ ὅτι τουλάχιστο στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας εἶναι συνηθισμένο τὸ φαινόμενο νὰ συνυπάρχουν τὴν ἴδια ἐποχὴ δύο λέξεις ἴδιας ἀρχῆς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μιὰ χρησιμοποιεῖται ὅπως ἔχει ἀλλάξει μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ὕστερα ἀπὸ φωνητικὲς ἀλλαγές, καὶ ἡ ἄλλη, ὅπως εἶναι διατηρημένη συνεχῶς στὴ λόγια γλώσσα, ἀπ' ὅπου μπαίνει ἔπειτα στὴν ὁμιλουμένη. «...Σὲ γλώσσες ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ» γράφει σχετικὰ ὁ Ν.Π. Ἀνδριώτης, «ποῦ ἔχουν διπλὴ παράδοση, τὴ ρευστὴ καὶ ὀλοένα ἀνανεούμενη προφορικὴ δημοτικὴ ἀφ' ἑνός, καὶ τὴ συντηρητικὴ καὶ τυποποιημένη γραπτὴ καθαρεύουσα ἀφ' ἑτέρου, συμβαίνει συχνὰ νὰ παρουσιάζεται ἡ ἴδια λέξη μὲ τὸν ἀρχαῖο φωνητικὸ τύπο καὶ τὴν ἀρχαία σημασία της στὴ λόγια γλώσσα καὶ μὲ τὸν ἀλλοιωμένο φωνητικὸ τύπο καὶ τὴ νέα σημασία της στὴ δημοτικὴ γλώσσα»¹. Ὅταν ἔπειτα ἡ λέξη ἀπὸ τὴ λόγια μπεῖ στὴν ὁμιλουμένη ἔχουμε τότε τὴ διπλοτυπία. Τὸ ἴδιο συμβαίνει ὅταν καὶ ἡ λόγια γλώσσα χρησιμοποιήσῃ λέξη τῆς ὁμιλουμένης, ὅπως στὴν περίπτωσι τοῦ *προύνικος* τοῦ Ἡρώνδα.

Ἄς δοῦμε ὅμως τώρα μερικὰ παραδείγματα. Θὰ περιοριστῶ στὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ καὶ κυρίως σὲ κεῖνα ὅπου ἡ παρουσία τοῦ ρ κοντὰ σὲ ἄλλο σύμφωνο πρέπει νὰ ἔπαιξε κάποιον ρόλο στὴ φωνητικὴ ἀλλαγὴ καὶ ὅπου ἡ συνυπαρξὴ μὲ τὶς «ἀρχικὲς» παρουσιάζεται σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς Ἑλληνικῆς. — Τὸ ἀρχ. οὐσ. τὸ *εργαλειόν* ἔγινε στοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους τὸ *αργαλειόν* (βλ. Lex. LSJ), ἀπ' ὅπου προῆλθε ἡ σημερινὴ λ. *αργαλειός*. Σήμερα συνυπάρχει στὴ νέα Ἑλληνικὴ μὲ τὸ *εργαλεῖο*.

— Τὰ ἀρχ. οὐσιαστικὰ : τὸ *θάρρος*, *θάρρος*, *θέρρος* καὶ *θράσος*, μολονότι ἴδιας ἀρχῆς, συνυπῆρχαν στὴν ἀρχ. Ἑλληνικὴ, ἤδη στὸν Ὅμηρον, καὶ ἐπέζησαν ὡς σήμερα: τὸ *θάρρος* (ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Κοινῆς) καὶ τὸ *θράσος*.

1. Ν. Π. Ἀνδριώτης, Σημειολογία, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 6. Πβ. καὶ Μ. Τριανταφυλλίδης, Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ, Ἱστορικὴ εἰσαγωγή, Ἀθήνα 1938, σ. 51, ὅπου ὁ λόγος καὶ γὰρ «φωνητικὲς διπλοτυπίες», καὶ σ. 70.

— Τὸ οὐσ. ἡ *Κάρπαθος* μαρτυρεῖται στὸν Ὅμηρο καὶ ὡς *Κράπαθος* (B 676).
 — Τὸ ἀρχ. οὐσ. ὁ *κρίκος* μαρτυρεῖται καὶ ὡς *κίρκος* καὶ τὸ μεσν. ὑποκορ. τὸ *κρικέλλιον*, *κρικέλλιν*, ἐπιζεῖ σήμερα σὲ νεοελλ. ἰδιώματα ὡς τὸ *κρικέλλι* καὶ τὸ *κικέλλι*, ποῦ κατὰ τὸ Λεξ. Δ. Δημητράκου θεωρεῖται «δημ(οτική) συν(ήθης)», ἐπομένως συνυπάρχει μὲ τὴ νεοελλ. ὁ *κρίκος*.

— Τὸ ἀρχ. ρῆμα *περιπατέω* > -ῶ ἔγινε στὴ μεταγν.¹ καὶ μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ *περπατῶ*, ἐπέζησε σήμερα ὡς *περπατῶ* καὶ *πορπατῶ* (βλ. Ν. Ἀνδριώτη, Ἐτυμ. Λεξ., στή λ.) καὶ συνυπάρχει μὲ τὶς λέξεις *περίπατος*, *περιπατητῆς* κτθ.

— Τὸ ἀρχ. οὐσ. ὁ *πρίνος* ἔγινε στὴ μεσν. Ἑλλην. τὸ *πρινάριον* καὶ ἔπειτα στὴ νέα Ἑλλην. τὸ *πρινάρι* καὶ *πουρνάρι* καὶ σὲ ἰδιώματα: *προυνάρι* (Λαογραφία Δ 734). Συνυπάρχει σήμερα μὲ τὸ *πρινοκόκι*.

— Τὸ μεταγενέστερο ἐπίθετο *πρωῖνός* (ἀπὸ τὸ *πρωῖ*) ἔγινε στὴ μεσν. Ἑλλην. τὸ οὐδ. τὸ *πωρὸν* ἀπὸ *πρωνόν* (βλ. καὶ *πορὸν* καὶ *ποῦρνος*, Ducange) καὶ ἔπειτα τὸ *πουρὸν* καὶ *προυνό* (βλ. Ducange, στή λ.). Σήμερα συνυπάρχει μὲ τὰ *πρωῖ*, -νός κ.ἄ.

— Τὰ ἀρχ. τραγῳδῶ καὶ τραγῳδίων ἔγιναν ἀργότερα: *τραγουδῶ* καὶ *τραγοῦδι* καὶ σήμερα συνυπάρχουν μὲ τὴν *τραγωδία*, ὅπως καὶ τὸ *κονδοῦνι* μὲ τὶς *κωδωνοκρουσίες* καὶ τὸ *κωδωνοστάσι* τῶν ἐκκλησιῶν!

— Στὴ Ζάκυνθο τὸ κοινὸ *κροταλίζω* ἔγινε *κουρταλῶ* (=χτυπῶ, πβ. Δ. Σολωμοῦ, Ἐθν. Ὕμνος εἰς τὴν Ἑλευθ., 10, *ἔάν ἡ χρεῖα τέσ κουρταλῆ*) καὶ συνυπάρχει μὲ τὴ λ. *κρότος* κ.ἄ.

Ἵπενθυμίζω καὶ ἀπὸ τὴ μητρικὴ γλῶσσα τοῦ Schmidt τὸ γερμ. π.χ. οὐσ. *Mensch* ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ *Mann* (>*mannisco*) καὶ συνυπάρχει μὲ τὴ λ. *Mann* καὶ *männisch* (F. Kluge - W. Mitzka, Etym. Wörterb. d. deutschen Spr., Berlin 1967).

Ἐπειτα εἰδικὰ γιὰ τὴ λ. *πορνικός* χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι α) λείπει ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ ἑλληνο-λατινικὰ γλωσσάρια, ἐνῶ ὑπάρχουν ἄλλες λέξεις παράγωγες ἀπὸ τὸ *πόρνη*, ὅπως *πορνοβοσκός*, *πορνοκόπος* κλπ., καὶ στὴ θέση της, μὲ τὴν ἴδια σημασία: *lascivus*, σημειώνεται ἡ *προύνικος* (βλ. Ἑλληνικά 30 (1977-78) σ. 75) β) ὅτι στὸ νεοελληνικὸ ἰδίωμα τοῦ Βελβεντοῦ (τῆς δυτ. Μακεδονίας) ἡ μεταγν. *προύνικος* παρουσιάζεται ὡς *πούρνικους* (Φίλτρα, σ. 42), ὅπως καὶ ἡ *πόρνος* ὡς *πούρνος* στὴν Κρήτη, *Μ. Φιλήντα*, Γλωσσογν. 3, 158) καὶ ἡ *γεροπόρνος ὡς *γεροπούρνος* στὴν Πελοπόννησο (βλ. Ἑλληνικά 30, σ. 82) καὶ γ) ὅλες οἱ παράγωγες ἀπὸ τὸ *πόρνη* λέξεις τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς, ὅπως: *πορνεῖα*, *πορνεῖο*, *πορνεύω*, *πόρνη*, *πορνικός*, *πορνογράφος* (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *πόρνος*)² σημειώνονται ἀπὸ τὸν Ν.Π. Ἀνδριώτη στὸ Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς

1. K. Dieterich, Unters. ξ.ἀ., σ. 37 πβ. καὶ μεσν. *πορπατῶ* (I. Τ ζ ε τ ζ η ς, Χιλιαδ. XIII, 245).

2. Πρόσφατα ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ λ. *πορνο* προφανῶς ξενικῆς προελεύσεως, ἀλλὰ φυσικὰ ἑλληνικῆς ἀρχῆς, μὲ τὴ σημασία ἄσμενα δημοσιεύματα, κινήματα, ταινίες κλπ.

Κοινῆς Νεοελληνικῆς ὡς λόγιες¹.

β) Ὅσο γιὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Schmidt «δὲν ὑπάρχει στὴν ἀρχ. Ἑλληνικὴ (im Altgriechischen, ἀν καὶ πρόκειται γιὰ λέξη τῆς Κοινῆς τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων) κανένας φωνητικὸς νόμος σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ρίζα πορν- ἔπρεπε νὰ ἀλλάξει», ὑπάρχει ἤδη ἀπάντηση ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἀφοῦ τελικὰ παραδέχεται (σ. 163) ὅτι τουλάχιστο τὸ πρῶτο στάδιο, ἡ μετάθεσις (ἀσφαλῶς θὰ ἐννοεῖ τὴ μετάθεσις: πορ- > προ-) ὡς τυχαῖο γεγονός μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ὁποιαδήποτε στιγμή. (Προηγουμένως [σ. 162] σημείωσε τὴ μετάθεσις ὡς ορ > ρο καὶ ὡς φωνητικὴ μεταβολὴ [Lautwandel] τοῦ θέματος πορν-). Ἐπομένως γνωρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ φαινόμενο πού ἀνάγεται στὶς ἀλματικές παθήσεις» τῶν φθόγγων, οἱ ὁποῖες δὲν ρυθμίζονται μὲ νόμους, ἀλλὰ εἶναι μεταβολές μεμονωμένες, περιπτωσιακὲς καὶ ἀκανόνιστες καὶ χρονικὰ ἀνεξάρτητες (sprunghaft, βλ. E. Schwyzer, Griech. Grammatik, I, 15-16).

Ὡστε λοιπὸν ἡ πρώτη φάσις τῆς μεταβολῆς πορνικός > προνικός εἶναι δυνατὴ. Τὸ προνικός ὡς πρῶτο στάδιο τὸ ἀνέφερα στὰ Φίλτρα, σ. 41 καὶ στὰ Ἑλληνικά 30, σ. 82, ὅπου τὸ σημείωσα μὲ ἀστερίσκο *προνικός, στηριγμένος στὸ προνίκουσι τοῦ πατύρου τοῦ Ἡρώνα. Τώρα ὁ Schmidt (σ. 162, σημ. 8) ἀναφέρει ὅτι ὁ τύπος προνικός μαρτυρεῖται ἤδη στὴ Vita Aesopi (g) 16: προνικῶν (πβ. καὶ 16 προνικότητος), παραλείπει ὅμως νὰ σημειώσει τὴ σημασία τῶν λέξεων, ἴσως γιὰ τὸ ὅτι ἦταν ἀναγκασμένος νὰ τὴ συσχετίσει μὲ τὴ σημασία τῆς πορνικός. Πρόκειται γιὰ ἕναν διάλογο τοῦ Αἰσώπου μὲ «σωματέμπορον» καὶ ἀναφέρονται «παιδιά προνικά» καὶ «ἡ προνικότης» (βλ. B. F. Perry, Aesopica, Urbana - Illinois 1952, I, σ. 40: στὸν apparatus, σημ. 95 σημειώνεται: sic pro πορν-). Γραφὴ *προνεικός, (μὲ EI) δὲν μαρτυρεῖται.

2. Ἡ τροπὴ προ- > πρου-

Ἀκολουθοῦν τὰ ἐπόμενα δυὸ στάδια γιὰ τοὺς τύπους: προνικός (γραφὴ *προνεικός ἐπίσης δὲν μαρτυρεῖται) καὶ προύνικος ἢ προύνεικος (ἔστερα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε ἢ γραφὴ πλέον τῆς λέξεως μὲ I ἢ μὲ EI δὲν ἔχει καμιὰ σημασία γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξεως). Γιὰ τὰ στάδια αὐτὰ ὁ Schmidt συνεχίζοντας (σ. 163) εἶπε: Ἐκεῖνο ὅμως πού εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγηθεῖ εἶναι ἡ πρόσθετη παρουσία στὴν ἴδια λέξη δυὸ ἀκόμα προαιρετικῶν μεταβολῶν: τῆς τροπῆς προ- > πρου- καὶ τοῦ ἀναβιβασμοῦ τοῦ τόνου. Πρέπει, λέγει, νὰ κατονομαστοῦν οἱ συνθήκες καὶ τὰ αἴτια (treibende Kraft) τὰ ὁποῖα α) διευκόλυναν τὴν ἀλλαγὴ, ὥστε ἀπὸ τὸ γνωστὸ προ- νὰ οδηγήσουν στὸ ἄγνωστο πρου- καὶ ἔπειτα β) μὲ τὸ ἀνέβασμα τοῦ τόνου νὰ ἀπομακρύνουν τὴ λέξη ἀπὸ τὴ μεγάλη ὁμά-

1. Ν. Π. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολ. Λεξ. τῆς Κοινῆς Νεοελλ., Θεσσαλονίκη 1967 (1971), σ. 29.

δα τῶν ἐπιθέτων σὲ -ικός: προυνικός > προύνικος.

Ἄς δοῦμε ἕως πρῶτα τὴν τροπὴν προ- > πρου- ἢ γενικότερα: ο > ου στὴν Ἑλληνική. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ὁ τύπος προύνικος παρουσιάζεται ἤδη στὴν ἀρχαιότερη μαρτυρία τῆς λέξεως: com. adesp. 333 καὶ 1343 προυνίκους καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴ νέα ἀττική κωμωδία (βλ. T. Kock, CAF III, 468). Εἶναι ἐπομένως τοῦ 3 π.Χ. αἰώνα, ὅπως καὶ ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὸν Ἑρώνδα, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τύπο προύνικος ἀναφέρεται καὶ ὁ τύπος προίνικος. Οἱ ἴδιοι τύποι, ἀλλὰ μὲ ΕΙ ἀναφέρονται ἔπειτα καὶ στὸν Ἑρωδιανὸ καὶ ἄλλους.

Τὸ πρόβλημα τώρα εἶναι ἂν εἶναι δυνατὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ. νὰ ἔχουμε τροπὴ τοῦ ἄτονου ο σὲ ου, ὅπως συμβαίνει στὴ Μεσαιωνικὴ ἐποχὴ καὶ ὅπως ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει ἡ τροπὴ αὐτὴ καὶ σήμερα στὰ βόρεια νεοελληνικὰ ιδιώματα.

Γ. Η ΠΑΛΑΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΝΩΣΤΩΝ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟ προύν(ε)μος

α. Ἡ παλαιότητα τῆς τροπῆς τοῦ ἄτονου ο (ο,ω) σὲ ου

Ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς τροπῆς ἄτονου ο σὲ ου εἶναι καταρχὴν πρῶϊμο μεσαιωνικὸ δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία. Ἦδη ὁ Γ. Χατζιδάκης πίστευε ὅτι ἡ ἀρχὴ του ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸν 16 αἰ., ὁ Ν. Π. Ἀνδριώτης ἀπὸ τὸν 10 αἰ. καὶ ὁ Γ. Μπαμπινιώτης τουλάχιστο ἀπὸ τὸν 6 αἰ. μ.Χ. (βλ. Ἑλληνικά 30 [1977-78] 82, σημ. 4)¹. Προηγουμένως ὅμως ὁ K. Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache, Leipzig 1898, σ. 15 κέξξ. εἶχεν ἀναγάγει τὸ φαινόμενο ὡς τὸν 2 αἰ. π.Χ. μὲ τὸ παράδειγμα Ῥουμαίω μᾶς ἐπιγραφῆς τοῦ Κιερίου τῆς Θεσσαλίας τοῦ 146 π.Χ. Τὴν ἀποψη αὐτὴ δὲν τὴ δέχτηκαν οἱ Χατζιδάκης (MNE) καὶ A. Thumb (βλ. Schmidt 163) πιστεύοντας ὅτι ἡ τροπὴ Ῥουμαίω ἀπὸ Ῥωμαίω, ἐφόσον προέρχεται ἀπὸ Θεσσαλικὴ ἐπιγραφὴ ἀνήκει στὸ γνωστὸ παλαιὸ φαινόμενο τῆς ἀρχαίας Θεσσαλικῆς διαλέκτου, ὅπου πρωτοελληνικὸ ὁ μακρό, δηλ. ω, τρέπεται σὲ ΟΥ. Μὲ τὴν ἀποψη αὐτὴ τοῦ Χατζιδάκη καὶ Thumb συμφωνεῖ τώρα καὶ ὁ Schmidt, τονίζοντας ὅτι στὴν περίπτωσι τοῦ προυνικός ἔχουμε τροπὴ ο, καὶ ὄχι ω, σὲ ΟΥ. Προσπαθεῖ ἀκόμα ὁ Schmidt νὰ ἐξηγήσει μὲ διάφορους τρόπους καὶ τὰ ὑπόλοιπα παραδείγματα ποὺ ἀναφέρει ὁ K. Dieterich, καὶ ποὺ εἶναι μεταχριστιανικὰ καὶ φτάνουν ὡς τὸν 4 αἰ. περίπου μ.Χ. Ἀκολουθεῖ μάλιστα τὴ διάκρισι τῆς ὀρθογραφίας τῶν ἀρχικῶν λέξεων ὡς πρὸς τὸ ἄτονο ω ἢ ο ποὺ τρέπεται σὲ ου, μὲ τὴν ὁποία τὰ παραθέτει ὁ Dieterich, ὡς ἐξῆς: 1) ω > ου: (Dieterich, σ. 15): ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πουλλία ποὺ

1. Βλ. τώρα καὶ Γ. Ι. Τσοουκνίδα, Πιθανὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴ χρονολόγησι τῶν κωφώσεων στὰ βόρεια ιδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς, Τομὲς 7 (Μάρτιος 1981) τεύχ. 70, σ. 32-35, ὅπου ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί.

τὸ ἀνάγει σωστά στὸ λατινικὸ *pullus* (πβ. νεοελλ. *πουλί*), ἐρμηνεύει τὸ *πουλίων* *Charta Borg.* σελ. 91 ὡς *Πωλίων* = λατιν. *Pollio*, ὅπως καὶ τὰ ὀνόματα *Ἰάκουβος* (τοῦ 5/6 αἰ. μ.Χ.), *Ῥουμανός* καὶ *Μουσῆς*. Αὐτὰ εἶναι, λέγει, ξένα κύρια ὀνόματα (τὸ *Μουσῆς* = *Μω(υ)σῆς* ἴσως, λέγει, κατὰ τὸ *Μουσαῖος*?). "Ὅσα παραδείγματα ἔχει ὁ Dieterich ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς (Κ. Πορφυρογέννητο, Θεοφάνη, Ἱεροκλῆ κ.ἄ.), ὅπως: *κουναρίων* (= *κωνάρια*, σήμερα *κουκουνάρια*, βλ. καὶ Ducange), *λευκουσία*, *σαποννίζω* δὲν τὰ ἐρμηνεύει. 2) ο > ου α) γιὰ τὸ *παραδίδουμε* μιᾶς ἐπιγραφῆς μᾶς παραπέμπει στὸν A. Thumb (ἔ. ἄ., σ. 26 = *διδούμε!*) β) τὸ *εἰκουστοῦ* ἀπὸ πάπυρο τοῦ 4 μ. Χ. αἰ. δὲν τὸ ἐρμηνεύει. Στὸ *μεσουρί*, ἐπειδὴ τὸ *ου* παρουσιάζεται ἤδη στὴν Κοπτική, ἄρα δὲν εἶναι, λέγει, ἑλληνικὸ. Ἀφήνει ἐπίσης χωρὶς νὰ τὰ ἐρμηνεύσει (*Ausser Betracht*) τὰ παραδείγματα ποὺ παραθέτει ὁ Dieterich (σ. 16) ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, ὅπως: *Ἄμουρογός*, *δεμουσία*, *κουκκίον*, *κουλίκιον*, *κουπανίζω* κ.ἄ.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι καὶ στὸν Γ. Χατζιδάκη τύποι, ὅπως: *στουάν*, *Ῥουμανός*, *Λευκουσία*, *παραδίδουμε*, *εἰκουστοῦ*, *κουπανίζω*, *ἀπουχῆς* καὶ *ἐγγούρους*, *ἀναγνούστης* φαίνονται ὅτι εἶναι «γραφικὰ σφάλματα ἢ ἰδιοτροπία τῶν γραφόντων, ἀλλότρια δὲ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης»¹.

Κατόπιν ὁ Schmidt παρατηρεῖ ὅτι στὸ μεταξὺ προστέθηκε καὶ ἄλλο ὑλικό, ὅπως τῶν παπύρων τῶν πτολεμαϊκῶν χρόνων, τὸ ὁποῖο, λέγει, δὲν ἔλαβα ὑπόψη. Πράγματι στὴ Γραμματικὴ τῶν ἑλληνικῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς τῶν Πτολεμαίων οἱ E. Mayser - H. Schmoll παραθέτουν ἀρκετὰ καὶ ἐνδιαφέροντα παραδείγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ Schmidt δὲν ἀναφέρει οὔτε ἓνα, ὅπως: ο > ου: *οἰκεῖους* (= *οἰκεῖος*), *ἔνουχος* (= *ἐνοχος*) τοῦ 3 π. Χ. αἰ., *Ἀντίμαχος*, *ἔχουμεν*, *ἱερουδοῦλον*, *οὐφίλει* (= *ὀφείλει*), *τοῦτου* (= *τουῦτο*) τοῦ 2 π. Χ. αἰ., *εἰκουσι* τοῦ 1 π. Χ. αἰ. κ. ἄ.² ω > ου: *Ζουείλος* (= *Ζωίλος*), *οὐδείνουσα* (= *ὠδίνουσα*) τοῦ 2 π. Χ. αἰ. κ. ἄ.³ Τὰ παραδείγματα αὐτὰ οἱ ἐκδότες τὰ ἐρμηνεύουν ὅπως περίπου καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκης, ἄλλα ὡς «ἀνακριβῆ ἀπόδοση τοῦ ο ἀπὸ τὸν αἰγύπτιο ἀντιγραφέα», ἄλλα ὡς «ἀνευ ἀξίας λάθη ἀντιγραφῆς ποὺ προκλήθηκαν ἀπὸ τὴν παρουσία γειτονικοῦ ου», τὸ *εἰκουσι* ὡς «ψεύτικη σχέση (*falsche Assoziation*) τῆς ρηματικῆς καταλήξεως (;)», τὸ *ἔνουχος* ὡς «ψευδῆ ἀναλογία (*falsche Analogie*) πρὸς τὰ σύνθετα σὲ -*οὔχος*»⁴ καὶ τέλος τὰ ἐλάχιστα μὲ ω > ου, ὡς «γραφικὰ σφάλματα» (*Verschreibungen*)⁵.

1. Γ. Χατζιδάκης, *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* (MNE) 2, Ἀθήναι 1907, σ. 309.

2. E. Mayser - H. Schmoll *Grammatik d. griech. Papyri aus d. Ptolemäerzeit*, Berlin 1970, I, 1, σ. 74.

3. Στὸ ἴδιο, σ. 77.

4. Στὸ ἴδιο, σ. 74.

5. Στὸ ἴδιο σ. 77.

Καταλήγουν ἔτσι στὸ συμπέρασμα πὼς τὸ νὰ δεχτοῦμε ἐδῶ «κώφωση» (*Lautschwächung*), ὅπως τὴν ἐρευνοῦν οἱ Χατζιδάκης καὶ Dieterich, γιὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ εἶναι «περισσότερο καὶ ἀπὸ ἀμφίβολο» (*mehr als zweifelhaft*)¹. Τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι φανερὸ ὅτι δέχεται τῶρα καὶ ὁ Schmidt, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἀναφέρει (σ. 164).

Δηλαδή στὰ τόσα πολύτιμα αὐτὰ παραδείγματα τροπῆς ο(ο,ω) σὲ ου(υ) ποῦ φτάνουν ὡς τὸν 3 αἰ. π.Χ. ἔχουμε ὀτιδήποτε ἄλλο, ἐκτός ἀπὸ κανονικὴ τροπὴ ο σὲ ου.

Ἐν τούτοις ὅλο αὐτὸ τὸ «μωσαϊκό» τῶν ἐρμηνειῶν, τόσο τοῦ Γ. Χατζιδάκη, ὅσο καὶ τῶν Mayser - Schmoll καὶ Schmidt, εἶναι νομίζω ἀπλὲς εἰκασίες καὶ δὲν στηρίζεται σὲ ἐπιχειρήματα.

Ἄς δοῦμε πρῶτα τὸ Ῥωμαῖο (=Ῥωμαῖω) τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 146 π.Χ. ἀπὸ τὸ Κιέριον τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Schmidt συμφωνεῖ μὲ τοὺς Χατζιδάκη καὶ Thumb καὶ πιστεύει καὶ αὐτὸς ὅτι ἡ γραφὴ τοῦ ω μὲ ου ὀφείλεται στὸ γνωστὸ γνῶρισμα τῆς θεσσαλικῆς διαλέκτου, ὅπου τὸ ἀρχ. μακρὸ ὄ(ω) τρέπεται σὲ ΟΥ, δηλ. σὲ μακρὸ ὤ, ἤδη ἀπὸ τὸ 400 π.Χ. Δὲν προσέχτηκαν ὅμως μερικὰ πράγματα: α) ὅτι ὁ K. Dieterich ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ αὐτὴ (=IG IX 2, 258=Schwyzer, *Dial. gr. ex.* 558, σ. 270) ξεχώρισε μόνον τὸν τύπο Ῥωμαῖοι, ἐνῶ στὴν ἐπιγραφὴ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τύποι λέξεων ποῦ παρουσιάζουν ΟΥ στὴ θέση ω, ὅπως: τοῦμ Πιτθαλοῦν, ταγεόντων, Ἀρτέμουνος, Φιλουταίου, δαπαναμάτων κ.ἄ. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Dieterich πρέπει νὰ γνῶριζε ὅτι τὸ Ῥωμαῖο εἶναι λέξη τῆς μεταγενέστερης Ἑλληνικῆς, ὅπως οἱ περισσότερες δάνειες ἀπὸ τὴ Λατινικὴ (βλ. π.χ. *E. Sophocles*, *Greek Lex. of the byz. Periods*, ἔ.ἄ. I, σ. 28: «ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2 αἰ. π.Χ.»), καὶ ὅτι ἡ γραφὴ μὲ ω δὲν εἶναι πλεόν τιποτε ἄλλο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, παρὰ ἀπόδοση στὴν Ἑλληνικὴ ἀπὸ τοὺς λογίους τοῦ λατινικοῦ ὄ μὲ ω καὶ ὄχι προφορὰ τοῦ ω ὡς μακροῦ ὄ, ἀφοῦ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν ὀμιλουμένη δὲν ὑπάρχει πιά ἡ διάκριση μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων (πβ. τὴν ὀρθογραφία ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει καὶ σήμερα: Ἀντώνιος, Κωνσταντῖνος κλπ.). Τὸ γεγονός τῆς ἰσοχρονίας εἶδαμε ὅτι τὸ δέχονται ὅλοι οἱ ἐρευνηταί², καθὼς πιστοποιεῖται σὲ παραδείγματα, ἀπὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ. ὅπου ὑπάρχει: ἐναλλαγὴ τῆς γραφῆς τοῦ ΕΙ καὶ Ι (ἰ,ἰ) μὲ Ι καὶ ΕΙ. Ἴσως μάλιστα ἡ ἰσοχρονία νὰ εἶναι ἀκόμα ἀρχαιότερη. Στὸν Κρατύλο τοῦ Πλάτωνος 418c ἀναφέρεται ἐναλλαγὴ τοῦ Ι (ἰῶτα) μὲ τὸ Ε καὶ τὸ Η: νῦν δέ ἀντὶ μὲν τοῦ ἰῶτα ἦ εἰ ἦ ἦτα μεταστρέφουσιν (ὅπου εἰ=E μακρὸς)³. Σ' αὐτὸ μποροῦν τῶρα νὰ προστεθοῦν καὶ παραδείγματα ἐναλλαγῆς τῆς γραφῆς ο καὶ ω α) τοῦ

1. Στὸ ἴδιο, σ. 74, σημ. 6.

2. Βλ. A. Thaworis, Ἑλληνικά 30(1977/78) 80-81, F. Blass-A. Debrunner, *Grammatik d. neut. Griech.*, ἔ.ἄ. § 22-23.

3. Βλ. A. Debrunner - A. Scherer, *Geschichte d. gr Sprache*, Berlin 1969, II, σ. 100, § 165 (=ἔχην ἀπὸ τὸν 5 αἰ. π.Χ.) καὶ *Glotta* 57 (1979) 68 κέξξ.

ο με *ω*, όπως: *Διονούσιος*¹ (=Διονύσιος, Schwyzer, Dial. gr. ex., 521, Βοιωτίας), *οικωνόμον, πρωβάτων, προβάτα, ἐχρᾶτω κ.κ.* (=Mayser-Schmoll, ξ.ά. σ. 73) και β) τοῦ *ω* με *ο*, όπως: *Ὀφέλειμος* (=Schwyzer, ξ.ά. 503, πβ. 506: *Ὀφε(ι)λείμω*), *Μουνηχόνος* (Ἀττική), *Λίονος* (Βοιωτία) (βλ. A. Thumb, Die gr. Spr. im Zeitalter d. Hellenismus, σ. 143), *ἀρχιεροσύνη* (K. Dieterich, Unters. ξ.ά. 47). Ἄλλωστε οἱ Mayser - Schmoll γράφουν σχετικᾶ: «Die Schreibung *ο* statt *ω*... findet sich bereits im III Jh. v. Chr... Sie ist Ausdruck des einsetzenden Quantitätsausgleich der beiden *ο*-Laute Πβ. και F. Blass - A. Debrunner, Grammatik des neutestamentlichen Griechisch, ξ.ά. §22-23. Συνέβαινε δηλ. ἤδη ἀπὸ τότε αὐτὸ πού συμβαίνει και σήμερα με τις «ἀνορθόγραφες» λέξεις, π.χ. *τὸ παρῶν* (οἰκόπεδον, κατάστημα) *πολίτε!*, ἀφοῦ και τότε οἱ συνθῆκες τῆς προφορᾶς τῶν φωνηέντων ἦταν οἱ ἴδιες (*ἰσοχροῖα*).

Ἴσως νὰ γνῶριζε ἀκόμα ὁ Dieterich ὅτι ἡ λ. *Ῥωμαῖος* ἐμφανίζεται ἤδη με τὸν τύπο *Ῥωμαῖοι* στὴ Θεσσαλικὴ διάλεκτο ἤδη ἀπὸ τὸ 214 π.Χ. στὴν περίφημη ἐπιγραφή τῆς Λάρισσας (=Schwyzer, ξ.ά. 590, σ. 280), στὴν ὁποία εἶναι φανερὰ τὰ ἔγνη τῆς ἐπιδράσεως τῆς Κοινῆς² ὅπως και σὲ ἄλλες διαλέκτους, π.χ. στὰ δωρικὰ τῆς Ἀκαρνανίας *Ῥωμαῖους* 2 αἰ. π.Χ. (= Schwyzer ξ.ά. 398), στὰ αἰολικὰ τῆς Βοιωτίας: *Ῥωμειὸν πρόξενον* (=Schwyzer, ξ.ά. 547) κλπ.

Ἐπομένως ἡ παρουσία τῆς λ. στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ τοῦ 3 π.Χ. αἰ. ὡς *Ῥωμαῖοι* και στὴ νεώτερη ἐπιγραφή τοῦ 2 αἰ. π.Χ. τοῦ Κιερίου ὡς *Ῥουμαῖοι* ἦταν ἰσχυρὸ τεκμήριο γιὰ τὸν Dieterich, νὰ θεωρήσει τὸ *ου* τοῦ *Ῥουμαῖοι* ὡς νεώτερη τροπὴ τοῦ ἰσόχρονου πλέον *ω* (=ἀπλῶς φθόγγος *ο*), ἡ ὁποία ἐξακολουθοῦσε νὰ ἰσχύει και τὸν 2 αἰ. π.Χ. και, κατὰ τὴ γνώμη μου και στοὺς μετέπειτα αἰῶνες, ὅπως θὰ δοῦμε, και ὡς σήμερα, στὰ λεγόμενα βόρεια νεοελληνικὰ ἰδιώματα.

Ὁ Schmidt νομίζει (σ. 163) ὅτι στὴ Θεσσαλικὴ διάλεκτο μόνο τὸ *ω* (τονισμένο ἢ ἄτονο) τρέπονταν σὲ *ου* (*u*) ἀπὸ τὸ 400 π.Χ. Αὐτὸ φυσικὰ εἶναι λάθος. Γιατὶ στὴ Θεσσαλική, ὅπως και σὲ ἄλλες αἰολικὲς διαλέκτους (Βοιωτικὴ, Λεσβιακὴ, Ἀρκαδικὴ και Κυπριακὴ), τρέπονταν και τὸ *ο* (τονισμένο ἢ ἄτονο) σὲ *ου* (*u*), με μόνη τὴ διαφορὰ ὅτι τὸ (βραχύ;) αὐτὸ *ου* ἀποδίδονταν κανονικὰ τότε με τὸ *Υ* (=u), βλ. V. Pisani, Manuale storico della lingua graeca, Brescia 1973, σ. 72, Hofmann - Scherer, Geschichte d. gr. Spra-

1. Κατὰ τοὺς A. Thumb - A. Scherer, Handb. d. gr. Dialekte, Heidelberg 1959, σ. 22, § 236,6, τὸ *Διονύσιος* ἐξομοιώνεται με τὰ βολὰ, *Μωσάων*, ἐώσας ὡς «Dehnungs - (Kontraktions-) ο!»

2. Βλ. A. Debrunner - A. Scherer, Geschichte d. griech. Sprache, Berlin 1969 (Götschen) II, σ. 41 § 59, πβ. και A. Thumb - Scherer, Handb. d. gr. Dial. ξ.ά. σ. 54, § 244.

che, Berlin 1969 (Götschen) I, 52 κλπ., π.χ. ἀπὸ (πβ. Schwyzer, *Dial. gr. ex.*, 656, σ. 315-664, σ. 321-679, σ. 329 κ.ά.), *ὄνυμαίοντα* (Schwyzer, *ἔ.ά.* 179α, σ. 90), *ὄνυματα* (Schwyzer, *ἔ.ά.* 166, σ. 75-590, σ. 280, 281), *ὄνυμαρχος* (Schwyzer, *ἔ.ά.* 567 A, σ. 272), βλ. καὶ Thumb - Scherer, *Handb. d. gr. Dialekte*, Heidelberg 1959, σ. 21 = Βοιωτική, σ. 57 = Θεσσαλική, σ. 89 = Λεσβιακή, σ. 120 = Ἀρκαδοκυπριακή.

Ἐπομένως στὴ Θεσσαλικὴ ἀπὸ τὸ 400 π.Χ. ἔχουμε τροπὴ τοῦ ο σὲ ου πού τὸ ἔγραφαν μὲ Ὑ καὶ τροπὴ τοῦ ω σὲ ου πού τὸ ἔγραφαν μὲ ΟΥ καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Λάρισας τοῦ 214 π.Χ., ὅπου ἔχουμε καί: ἀπυστέλλαντος, ὄνυματα, γυνυμέναν¹ κοντὰ στά: ταγευόντων, τοῦν ἄλλον Ἑλλάνων, φιλάνθρωπα κλπ.

Δὲν γνωρίζουμε μονάχα ποιά ἦταν πράγματι ἡ διαφορὰ τῆς προφορᾶς ἀνάμεσα στὸ ΟΥ (ἀπὸ ω) καὶ στὸ Ὑ (ἀπὸ ο). Ἴσως ὅσο ἰσχυρὴ ἢ διακρίσιμη μακρῶν καὶ βραχέων, τὸ ΟΥ νὰ ἦταν τότε ἡ μακρὴ (βλ. Thumb - Scherer, *Handbuch d. gr. Dial.*, *ἔ.ά.* σ. 57, F. Sommer, *Sprachgeschichtliche Erläuterungen für den griech. Unterricht*, Stuttgart 1969* (1927³), σ. 16) καὶ τὸ ου (Υ) ἀπὸ ο, ἢ βραχὺ (ἢ Κορίννα τὸ ου ἀπὸ ὤ τὸ σημείωνε: ὄυ, δάκρυ = δάκρῦ, βλ. Thumb - Scherer, 23 § 236, 7). Μὲ τὴν ἰσοχρονία ὅμως τὰ δύο ου (u) συνέπεσαν καὶ ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἔμεινε μόνο ἡ ὀρθογραφία, ὅπως εἶδαμε στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Λάρισας τοῦ 214 π.Χ. Στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Κιερίου τοῦ 146 π.Χ. ἔχουμε μόνο παραδείγματα ΟΥ ἀπὸ ω (ἀρχαῖα: Ἀρτέμωνος, ταγευόντων καὶ νεώτερο: Ρουμαῖοι).

Ἐχουμε λοιπὸν ἀπὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ., δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἰσοχρονίας τῶν φωνηέντων στὴ Θεσσαλικὴ διάλεκτο: ου ἀπὸ ο πού γράφεται μὲ Ὑ (u=ου=u) καὶ ου ἀπὸ ω (=ο) πού γράφεται μὲ ΟΥ (ἐπειδὴ τὸ ΟΥ εἶχε γίνῃ πρῶτα ὤ, ἀπὸ ὄ-u). Καὶ ἐπειδὴ τὰ δύο ου (u-Laute) στὴν καθομιλουμένη ἔγιναν πλέον ἰσόχρονα, ἀρχίζουν τώρα νὰ γράφουν - στὴ Βοιωτία ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4 αἰ. π.Χ.—καὶ τὸ Ὑ μὲ ΟΥ². Ἐπομένως Ὑ καὶ ΟΥ συνέπεσαν ὡς ου (=u) καὶ τὸ ΟΥ ἔχει μονοφθογγιστεῖ (βλ. Thumb - Scherer, *Handb. d. gr. Dial.*, *ἔ.ά.*, σ. 23, § 236, 7). Ἔτσι ἔχουμε: Ἀμφικτούων (=Schwyzer, *Dial. gr. ex.*, *ἔ.ά.* 521), ἀργουρίω (=στὸ ἴδιο, 523), ἀσουλίαν (=στὸ ἴδιο, 459, 460, 527), γουνῆκες (=στὸ ἴδιο, 462), Διωνούσιον (=στὸ ἴδιο, 460), κούριος (=στὸ ἴδιο, 528), οὔιω (=στὸ ἴδιο, 511), σουνεδρίω (=στὸ ἴδιο, 516), τοῦχα (=στὸ ἴδιο, 509), Φρουνίχου (=στὸ ἴδιο, 449), χρούσιοι (=στὸ ἴδιο, 462) κ.ά. Καὶ ἔχι μόνο τὸ ἀρχ. Ὑ (=u), ἀλλὰ καὶ τὸ ου ἀπὸ ο, στὴ Βοιωτία

1. Κατὰ τοὺς A. Thumb - A. Scherer, *ἔ.ά.* σ. 70 τὸ γυνυμέναν εἶναι τοῦ γήνομαι, τὸ ὅποιο (ist in die -vu - Klasse übertreten).

2. Πβ. τὸ μακεδονικόν: ἀβροῦΦες· ὄφροῦς. Ἡσυχ., βλ. καὶ K. Dieterich, *Unters.* 23 κέξξ.

πάλι, τὸ ἔγραψαν ἐπίσης μὲ ΟΥ, ὅπως *Διουκλείς* (=Schwyzer, ἔ.ἀ., 517), ²*Ονομάστω* (=στὸ ἴδιο, 447), *ὄνομα* (=στὸ ἴδιο, 462 A), *ὀνούματα* (=στὸ ἴδιο, 462 A), *ὠνούμηγεν* (=Κόριννα, βλ. Thumb - Scherer, Handb., ἔ. ἀ.σ. 21), ἐνῶ προηγουμένως, ἰδίως τὸ *ὄνομα*, τὸ ἔγραψαν μὲ Υ, *ὄνυμα*, πβ. ³*Ονομάστω* (=Schwyzer, ἔ. ἀ. 446). Γιὰ τὸ *ὄνυμα* βλ. καὶ C. D. Buck, *Greek Dial.*, Chicago - London 1965, σ. 27, § 22: «*ὄνυμα=ὄνομα is common to nearly all, perhaps all, dialects except Attic - Ionic. Cf. the compounds ἀνώνυμος etc., which are universal*». Γιαντὸ καὶ ὅταν στὸ μεταξὺ τὸ Υ πῆρε διαφορῆτικὴ κατεύθυνση στὴν προφορὰ πρῶτα ὡς *ū*, στὴ Βοιωτία πάλι δὲν ἔγραψαν μόνον τὸ ἀρχ. Υ μὲ ΙΟΥ ἤδη ἀπὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ., π.χ. *Διωνίουσιος* (=Schwyzer, ἔ. ἀ. 531), *Θιουσίης* (=στὸ ἴδιο 503^α), *Πολιουκράτιος* (=στὸ ἴδιο 503^α), *προθίουρον* (=στὸ ἴδιο 504), *τιούχα* (=στὸ ἴδιο, 527) κ.ἄ., ἀλλὰ καὶ τὸ Υ ἀπὸ ο, π.χ. *γινιούμενον* (=στὸ ἴδιο 516,) καὶ κυρίως *ὄνιωμα* (=στὸ ἴδιο, 517), πβ. *νεομηρία=νιομεινή* (=στὸ ἴδιο, 549), *νευμεινή* (=στὸ ἴδιο, 460), ἀλλὰ *Νιουμήμηχος* (=στὸ ἴδιο, 456) κοντὰ στὸ *Νυμειώ* (=στὸ ἴδιο, 474).

Ἐπομένως δὲν ἀποκλείεται καὶ τὸ προνικὸς νὰ εἶναι βοιωτικὴ λέξη, ὅπως ἄλλωστε τὸ μαρτυροῦν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Γραμματικοί: «...ἐπειδὴ παρὰ τὴν προ πρόθεσιν καὶ τὸ ἐνεῖκω Βοιωτικὸν γέγονε προένεικος καὶ κατὰ κράσιν τοῦ ο καὶ ε εἰς τὴν ου δίφθογγον προένεικος Ἡρωδιανοῦ, Γραμμ. 445,7. Πβ.: «...καὶ τὸ ἐνεῖκαι Βοιωτικῶς... γέγονε προένεικος, στὸν ἴδιο 574,9 «...παρὰ τὸ ἐνεῖκω Βοιώτιον δ σημαίνει τὸ ἐνέγκω, γίνεται προένικος...», Μέγα Ἐτυμολ. 691,19, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ἐνεικ- (ἤνεικα) εἶναι ἰωνικὸς - ἐπικὸς τύπος (βλ. Α. Ι. Θαβώρη, Φίλτρα 40, LSJ στὴ λ. φέρω). Καὶ αὐτὴ λοιπὸν ἡ μαρτυρία ἀποκλείει τὴν ἐτυμολογία τοῦ προνικὸς ἀπὸ τὸ ἐνεῖκαι. Ἀντίθετα ἢ τροπὴ *Πρω-* > *Πρου-* στὸ *Προυτοκλ(έας)* (=Schwyzer, ἔ.ἀ. 595, σ. 284) ἀπὸ θεσσαλικὴ ἐπιγραφή τῆς Λάρισσας τοῦ 1 αἰ. π.Χ. δὲν ἀφήνει νομίζω ἀμφιβολία ὅτι καὶ τὸ *προ-* τοῦ προνικὸς μποροῦσε νὰ γίνῃ *πρου-* τὸν 3 αἰ. π.Χ. ἀφοῦ καὶ τότε στὴν ὀμιλουμένη ὑπῆρχεν ὅπως εἶδαμε ἰσοχρονία τῶν φωνηέντων.

Κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐφόσον ἀπὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ. τὰ δύο *ου* (ἀπὸ ο καὶ ω), εἴτε γράφονταν μὲ Υ εἴτε μὲ ΟΥ, ἔγιναν ἰσόχρονα, δηλαδὴ ἓνας φθόγγος *ου* = (u), δὲν ὑπῆρχε πλέον καμμιά διαφορὰ στὴν προφορὰ τοῦ *ου* τῶν λέξεων ὅπως, *ὄνομα*, *Διουκλείς* κλπ. ἀπὸ τὴν προφορὰ τοῦ *ου* τῶν λέξεων, ὅπως: *ἔδουκα*, *ταγεύοντον*, *Ἀρτέμουνος*, *Προυτοκλ(έα)* κ.ἄ. Ἐπομένως ὁ νόμος τῆς τροπῆς τοῦ ἄτονου ο σὲ ου (=u) πρέπει νὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἰσχύει στὶς περιοχὲς αὐτές, ὅπως εἶναι ἡ Βοιωτία καὶ Θεσσαλία, ἀκόμα καὶ ἡ Μακεδονία, συνεχῶς ἀπὸ τότε ποῦ καὶ τὸ μακρὸ *ō* (=ω) τρέπονταν σὲ ΟΥ, πιθανῶς ἀπὸ τότε ποῦ τὸ ΟΥ εἶχε γίνῃ πλέον *ū* μακρὸ. Ἐπειτα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ τὰ δύο ο (ο, ω) καὶ τὰ δύο *ου* ἔγιναν ἰσόχρονα, ἐφόσον ο καὶ ω ἦταν πλέον ἴδιος φθόγγος

δὲν ὑπῆρχε πλέον καὶ διαφορὰ τροπῆς σὲ *ου* βραχὺ καὶ *ου* μακρό, ἀλλὰ εἴτε μὲ *ο* γράφονταν ἢ λέξι, εἴτε μὲ *ω*, τρέπονταν ἀπλῶς σὲ *ου*, ὅπως καὶ σήμερα. Ἐπομένως δὲν ἔχουμε πλέον ἀπὸ τότε καμιὰ διάκριση στὸ *ου* τῶν ὄνομα, εἰκουσι, οἰκίους, προυνικός, ἔνουχος κ.ἄ. καὶ τῶν Ῥωμαῖοι, Ζουείλος, Προυτοκλ(έα) κ.ἄ. τοῦ 3 καὶ 2 αἰ. π.Χ. καὶ τῶν μεταχριστιανικῶν, Βυζαντινῶν εἰκουστοῦ, Ἀμουργός, δεμουσία, κουπανίζω κ.ἄ. καὶ Ἰάκουβος, Λευκουσία, κουναρίων κ.ἄ. ὅπως καὶ τῶν νεοελλ. βουίζω, κουκί, σφουγγάρι κ.ἄ. καὶ ζουμί, κλουβί, σαπουνίζω κ.ἄ., ὅπως θὰ δοῦμε.

Γιατὶ λοιπὸν ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα ποῦ ἀναφέρει ὁ K. Dieterich καὶ οἱ Mayser καὶ Schmoll πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦν τὸ καθένα καὶ μὲ διαφορετικὸ τρόπο; Ἴσως ὅπως εἶπαμε τὸ πουλλία καὶ πουλία νὰ μὴν εἶναι ἀπὸ τὸ πῶλος, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ λατιν. pullus. Καμιὰ ἀντίρρηση. Ἀλλὰ τί θὰ πεῖ ὅτι τὸ Ἰάκουβος (πβ. καὶ Ἰακούβου ἤδη ἀπὸ τὸ 77 μ.Χ. = Pap. Oxy. 276,5) εἶναι ξενικὸ κύριο ὄνομα, ἀφοῦ ἡ μορφὴ του εἶναι ἐξελληνισμένη καὶ παρουσιάζεται πάντοτε στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν 2 αἰ. π.Χ. μὲ τὸν ἐξελληνισμένο τύπο Ἰάκωβος;¹ Ἴσια ἴσια ἐπειδὴ οἱ διαλεκτικοὶ τύποι σπάνια ἀποδίδονται ἀπὸ τοὺς λογίους στὴ γραπτὴ γλῶσσα, ὁ λόγος ποῦ γράφτηκε ὁ ἰδιωματικὸς αὐτὸς τύπος δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ λ. εἶναι ξενικὴ, ἔχει δηλαδὴ ἄγνωστη στοὺς Ἕλληνας ρίζα καὶ ἐπομένως ἡ φωνητικὴ ἀλλαγὴ δὲν ἐμπόδιζε τὴν ἐτυμολογικὴ τῆς συσκότιση, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ σὲ ἑλληνικὲς λέξεις.

Ἐπίσης τί ἐννοεῖ ὁ Schmidt (σ. 164, σημ. 16) ὅτι τὸ εἰκουστοῦ εἶναι τοῦ 7 αἰῶνα μ.Χ. (Zeit des Heraklios), ἐνῶ ὑπάρχει τὸ εἰκουσι ἤδη ἀπὸ τὸν 2 αἰ. π.Χ., τὸ ὁποῖο οἱ Mayser - Schmoll τὸ ἐρμηνεύουν ὡς ψεύτικη σχέση μὲ τὴ ρηματικὴ κατάληξη -ουσι!; Κι ἀκόμα, γιατί ἀφήνει ἀνεξέστατα ὁ Schmidt τὰ παραδείγματα ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς; Μήπως στὴν ἴδια κατηγορία δὲν εἶναι καὶ τὸ προυνικός τοῦ Ἑρώνδα; Ἐπειτα τὸ ἔνουχος πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι ψευδῆς ἀναλογία κατὰ τὰ ἀρχ. ὀνόματα σὲ -οῦχος, ἀφοῦ ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀναλογία θὰ εἶχαμε *ἐνοῦχος καὶ ὄχι ἔνουχος; Ἐπομένως μόνο ὀνόματα σὲ ὄουχος θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ ἐπιδράσουν ὥστε, τὸ ἔνοχος νὰ γίνῃ ἀναλογικὰ ἔνουχος. Ἀρχαῖα ὀνόματα ὁμως σὲ ὄουχος δὲν ὑπάρχουν. Ἐνα καὶ μοναδικὸ ποῦ μαρτυρεῖ ὁ Ἡσύχιος: ἄμουχα καθαρεύουσα, τὸ διορθῶναι ὁ K. Latte σὲ ἄμουσγρά!

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἢ νέα Ἑλληνικὴ (Νεοελληνικὴ Κοινὴ, ἰδιώματα καὶ διάλεκτοι), μᾶς διδάσκει ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς τροπῆς ἀτόνων *ο* (*ο,ω*) σὲ *ου* (=u) πρέπει νὰ ἦταν ἐπίσης γενικότερο γνώρισμα ὀρισμένων βορείων ἑλληνικῶν περιοχῶν, ὅπως τῆς Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Θράκης κ.ἄ., καὶ κατὰ τὶς παλαιότερες περιόδους τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσας μας καὶ ὅτι ἀπὸ τὶς περιοχὲς

1. Βλ. W. Bauer Griechisch - Deutsches Wörterbuch zu den Schriften d. neuen Testaments, Berlin 1968, στὴ λ. Ἰάκωβος.

αυτές μπήκαν λέξεις με ου αντί ο (ο,ω) και στή Νέα Έλληνική (νεοελληνική Κοινή και ιδιώματα). Πολλές από τις λέξεις αυτές μαρτυρούνται με ου ήδη από τη μεταγενέστερη και τη μεσαιωνική Έλληνική: Ίδου μερικά παραδείγματα τής νεοελλ. Κοινης: άγουρος} (άρχ. άωρος, ήδη μεσν.), βουίζω (άρχ. βοή ήδη μεσν., όπως και βοίζω, βουβός (άρχ. βωβός, ήδη μεσν.), γουφάρι(μεσν. γομφάριον < άρχ. γόμφος), ζουμι (μεταγν. ζωμίον < άρχ. ζωμός, ήδη μεσν.), κάρβουνο(λατιν. carbo-έλλ. κάρβων > μεσν. κάρβουνον), κλουβι (άρχ. κλωβίον > κλωβός, μεσν. κλουβί(ον), κουβαλι (άρχ. κόβαλος-κοβαλεύω > μεσν. κουβαλι) κουβάρι (μεταγν. κόβαρος > κόβαρος όνος Ήσύχ. > κοβάριον, μεσν. κουβάρι-ο-ν), κουδούνη (άρχ. κώδων > μεταγν. κωδώνιον, μεσν. κουδούννη), κουκκι (άρχ. κόκκος > κοκκίον > μεταγν. και μεσν. κουκκίον), κουκουνάρα, -ι (άρχ. κόκκων > μεταγν. κοκκωνάριον (και κοκκώνιον) > μεσν. κουκουνάρι), κουλλούρι (άρχ. κολλύριον > κολλούριον, μεσν. κουλλούριον), κουλίκι (βόρ. ιδ. κ'λίε') (άρχ. κάλλιξ > κολλίκιον, μεταγν., μεσν. κουλλίκιον, μεσν. κουλίκιν), κουμαριά -κούμαρο (άρχ. κόμαρον > μεσν. κουμαρέα), κουμπι (άρχ. κόμβος > μεσν. κομβίον > κουμπι Ducange), κουνούπι (άρχ. κώνωψ > μεταγν. κωνώπιον, μεσν. κουνούπιον, πβ. κούνουπες κώνωπες Ήσύχ.), κουπι (άρχ. κώπη > κωπίον, μεσν. κουπίν), κουρούνα (άρχ. κορώνη, μεσν. κουρούνα, πβ. κουριιάζω), λουρι (λατιν. lorum - έλλην. λῶρον - λωρίον, μεσν. λουρίν), μουλός (άρχ. μουρολόγος - μουρολόγι - μουρολόι > μουρλόι > μουρλός > μουρλός), μπουμπούκι (άρχ. βόμβυξ - βομβύκιον), πουκάμισο (λατιν. camisia - έλλην. έπι-κάμι-σον-όπο-κάμισον, μεσν. ποκάμισον), πουλάρι (άρχ. πῶλος - πωλάριον, μεσν. πουλάριον), πουλι (άρχ. πωλι, μεσν. πουλι), ρουθούνη (μεταγν. ρώθων - ρωθώνιον¹, μεσν. ρουθούνη, πβ. Ducange στη λ. ταρθούνη!)², σαπούνη, σαπούνηζω (λατιν. sapo-έλλην. σάπων- μεταγν. σαπάνιον, μεσν. σαπούνη, σαπούνηζω, πβ. Ducange όξιγγο-σάπουνον, σαπουνίδα), σκουλήκι (άρχ. σκώληξ - σκωλήκιον, μεσν. σκουλήκιον), σκουριά (άρχ. σκωρία), σφουγγάρι (άρχ. σπόγγος - σφόγγος > μεταγν. σφουγγάριον - σπο(υ)γγάριον, μεσν. σφουγγάριον), τραγουδι (άρχ. τραγωδι), φλουρι (λατιν. florinus), φουρτούνα (ιταλ. fortuna, μεσν. φουρτούνα) κ. ά.

Ό Γ. Χατζιδάκης στα ΜΝΕ 2(1907)281 κέξξ. (πβ. και 'Αθηνά 24 [1912]22 κέξξ.) παραθέτει πληθος και άλλων τέτοιων παραδειγμάτων από τη μεσαιωνική και νέα Έλληνική (Κοινή, ιδιώματα και διαλέκτους) και, ξεχωρίζοντας τα ιταλικής καταγωγής, όπως κουβέρτα, κουμάντο, κουμπάνια, κουμπάρος φλουρι, κλπ., τα συνεξετάζει με τα παραδείγματα τροπής και άλλων φωνηέντων³ σε -ου, π.χ. του α (μαστάρι - μουστάρι), του ε (ε, αι, π.χ. μέσπι-

1. Πβ. Έρακοσόφιον, έκδ. R. H e r c h e r; τα ρωθόνια II, 578, από τών ρωθωνίων, II, 581.

2. Προδρομ. IV, 228: και τάναν γέμισαν πολλήν τ' άρθούνια μου στήν στράταν

3. Γ. Χ α τ ζ ι δ ά κ η ΜΝΕ 2 (1907) 279 «και άλλα φωνήεντα τρέπονται όμοίως τῶν υ εις ου».

λο - μούσπουλο), τοῦ *i* (π.χ. *ξηλεύω* - *ζοῦλεια*, *πιρνάρι* - *πουρνάρι*, *ἠρχόμην* - *ἠρχόμουν*) καὶ διατυπώνει τὴν ἀκόλουθη γενικὴ ἐρμηνεία (σ. 293) «ἡ ἐμφάνι-
σις τοῦ *ou* εἶναι προφανῶς ὑστερογενὴς καὶ ἀνάγκη νὰ ἐρμηνευθῆ ἕκ τῆς προ-
σεγγίσεως τῶν *χειλικῶν* καὶ ὑπερωϊκῶν συμφώνων καὶ τῶν οὐρανικῶν συρι-
στικῶν καὶ ἅμα ἐκ τῆς κατὰ τὴν ταχεῖαν προφορὰν μεγάλης συστολῆς τοῦ
προϊπάροχτος ἀτόνου φωνήεντος». Τὴν ἐρμηνεία αὕτη ὁ Ν. Π. Ἀνδριώτης
(Ἑτυμολ. Λεξ.²; *ou* ἀπὸ *o* καὶ *ω*, σ. 251) τὴν διατυπώνει λακωνικότερα ὡς
ἐξῆς: «ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ προηγουμένου συμφώνου». Ὁ Ἀνδρ. (ἐ. ἀ. σ. 252)
ξεχωρίζει ἐπίσης τὰ ἰταλικῆς καταγωγῆς παραδείγματα ἐρμηνεύοντάς τα ὡς
«ἀπόδοση τοῦ ἰταλικοῦ *o*, ποὺ εἶναι κλειστότερο ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ καὶ ἀκουό-
ταν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ὡς *ou*». Προηγουμένως ὁ Γ. Χατζιδάκης σημειώνει
ὅτι «πάντοτε ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις συμβαίνει ἡ κώφωσις αὕτη *πά ν τ ω ν*
τῶν φωνήεντων, ἤτοι παρὰ τὰ *χειλικά* *π, β, φ*, τὰ ὑπερωϊκὰ *κ, γ, χ*, σπα-
νίως παρὰ τὰ οὐρανικὰ συριστικά *s, z*». Οὐσιαστικὰ δηλαδὴ δὲν μένει κα-
νένα σύμφωνο κοντὰ στὸ ὅποιο, νὰ μὴ παρουσιάζεται ἡ τροπὴ κάθε φω-
νήεντος σὲ *ou*, πράγμα πού γεννάει ἀμφιβολία ἂν πράγματι ὑπάρχει ξεχω-
ριστὸ φαινόμενο «χειλώσεως»¹.

Εἶναι φανερὸ ὅμως ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς τροπῆς *o(o,ω)* σὲ *ou* πού ἰσχύει
σήμερα στὰ βόρεια νεοελληνικὰ ιδιώματα πρέπει νὰ διαχωριστεῖ ἀπὸ τὸ φαι-
νόμενο τῆς τροπῆς σὲ διάφορα ἄλλα ιδιώματα ἄλλων φωνηέντων σὲ *ou*, διότι στὰ
βόρεια νεοελλ. ιδιώματα ἡ τροπὴ ἐνεργεῖ ἐκεῖ ὡς γενικὸς φωνητικὸς νόμος,
ἐνῶ στὴν περίπτωσι τροπῆς ἄλλου φωνήεντος σὲ *ou* ἡ τροπὴ ἀνήκει στὶς λε-
γόμενες «ἀλματικές παθήσεις», ἐφόσον γίνεται μὲ ὀρισμένες προϋποθέσεις καὶ
παρουσιάζεται σποραδικὰ καὶ ἀκανόνιστα. Ἐδῶ ἴσως ἰσχύει ἡ ἐρμηνεία τοῦ
Γ. Χατζιδάκη.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πάλι παρατηροῦμε τὰ ἐξῆς:

Εἶδαμε ὅτι περιπτώσεις τροπῆς ἄτονου (καὶ τονισμένου) *o(o,ω)* σὲ *ou*
μαρτυροῦνται ἤδη ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη Ἑλληνική, ὅπως δὴποτε ἀπὸ τότε
πού ἐπικρατεῖ ἡ ἰσοχρονία τῶν φωνηέντων, ὅποτε ἡ γραφὴ *o* ἢ *ω* δὲν παίζει
πιά κανένα ρόλο.

α) στὶς βόρειες ἐλληνικὲς περιοχάς, στὶς αἰολικὲς διαλέκτους τῆς Θεσσα-
λίας (ἤδη ἀπὸ τὸ 400 π.Χ.), Βοιωτίας, Λέσβου (βλ. ἀνωτέρω, σ. 412), τῆς
Μακεδονίας: Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ φαινομένου στὴ Μακεδονία ἔχουμε τὶς μαρ-
τυρίες «γλωσσῶν» τοῦ Ἡσυχίου, ὅπως: *ἀκροννοί· ὅροι, ἐπὶ Μακεδόνων* (=ἀ-
κρωνοί), *κνωῦτες· ἄρκτος, Μακεδόνες* (πβ. καὶ J. Callieris, *Les anciens Ma-
cedoniens*, Athènes 1954, σσ. 89 καὶ 228). Πβ. καὶ τὰ παραδείγματα: *δή-
σουμον* (=δίσωμον) καὶ *κούρσουρος* (=κούρσωρ = ταχυδρόμος) ἀπὸ ἐπιγρα-

1. Βλ. καὶ Χ. Συμεωνίδη, Χείλωσι στὰ Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικὰ, Βυ-
ζαντινὰ 4 (1972) 239 κέξ., ἰδίως σ. 246: («χωρεῖ ἐνδεχομένως καὶ ἄλλη ἐρμηνεία...», «ἐ-
κτός ἀπὸ τὰ *χειλικά* σύμφωνα ἀσκοῦν σημαντικὴ ἐπίδραση... καὶ ἄλλα σύμφωνα»).

φές του 5 αϊ. μ.Χ. που βρίσκονται σε μουσεΐα τῆς Θεσσαλονίκης¹. Τῆς ἴδιας ἐποχῆς εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ τύπος Ἰάκουβος που προέρχεται ἀπὸ ἐπιγραφή τῆς Θράκης (βλ. K. Dieterich, *Unters.* σσ. 15-16, βλ. ἀνωτέρω, σ. 415). Πολὺ πιθανὸν εἶναι ἐπίσης καὶ μερικὲς ἀκόμα «γλῶσσες» τοῦ Ἑσυχίου νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ Θεσσαλικὴ ἢ Μακεδονικὴ διάλεκτο, ὅπως: βουλαχά· βόλου ὄνομα, ἔξουθα· ἐκτός (=ἔξωθεν), κνωπεύς· ἄρκτος, ἐνιοὶ δὲ κνωπεύς (πβ. κνωπέες ἄρκτος, Μακεδόνες) κουλεύς· ξιφοθήκη (πβ. κολεύς· ἢ θήκη τοῦ ξίφους), πανουλεύς· ἐξώλης (=πανωλεύς), τρίβουνος· ἐμπείρον (=τρίβων, -ωνος), κ.ἄ.²

β) στὶς διαλέκτους νοτιώτερων ἑλληνικῶν περιοχῶν, ὅπως στὶς αἰολο-αχαϊκὲς τῆς Ἀρκαδίας καὶ Κύπρου, π.χ. ἀπύ, ἄλλυ κλπ., τῆς Παμφυλίας, π.χ. ὁ βολέμενυς (Thumb-Scherer, II, 189 = § 281,9), σὲ Ἰωνικὲς, π.χ. Θεο- (=Θεο-), Θευβούλου (Νάξος) κλπ., σὲ Δωρικὲς, ὅπως τῆς Λακωνίας, π.χ. Κλευγενίδας (=Thumb - Kieckers, ξ. ἄ. I, 83 = § 92,9), τῆς Θήρας καὶ Μήλου π.χ. ὄνυμα, ὄνυμοκλῆς, ὄνυμάρχω (Thumb - Kieckers, ξ. ἄ. I, 181 = § 149,2), πβ. ὄνυμων τῆς Ρόδου (Thumb - Kieckers, ξ. ἄ. 192 = § 155,6). Γενικὰ ἢ λ. ὄνυμα παρουσιάζεται, ὅπως εἶδαμε ἀνωτέρω, σ. 414 σὲ ὅλες τὶς ἀρχαῖες διαλέκτους, ἐκτός ἀπὸ τὴν Ἰωνικὴ - Ἀττικὴ, ἐνῶ παράγωγα, ὅπως ἢ λ. ἐπώνυμον καὶ στὴν Ἰωνικὴ - Ἀττικὴ.

γ) Πολλὰ παραδείγματα ἐπίσης μαρτυροῦνται σὲ παπύρους, ὅπως εἶδαμε, ἤδη ἀπὸ τὸν 3 αϊ. π.Χ.

Ἰστέρα ἀπ' αὐτὰ γεννιέται τὸ ἐρώτημα: Μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν τροπὴ αὐτὴ στὴν ἀρχαιότητα μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Γ. Χατζιδάκη; Κατὰ τὴ γνώμη μου ὄχι, γιατί:

1) στὴ Θεσσαλία τουλάχιστο, ἡ τροπὴ τοῦ ω σὲ ου, ἀνεξάρτητα ἂν τὸ ω στὶς ἄλλες διαλέκτους ἦταν ἀκόμη μακρὸ ἢ ὄχι, τρέπονταν γενικὰ σὲ ου (ū;), ἐπομένως ἡ τροπὴ ἴσχυε ἐκεῖ ὡς φωνητικὸς νόμος. Ἄρα τὸ φαινόμενο δὲν ἦταν «σποραδικόν», ὅπως ἦταν πιθανὸ νὰ συνέβαινε ἄλλοῦ. Τὸ ἴδιο πιστεύω νὰ συνέβαινε καὶ μὲ τὴν τροπὴ τοῦ ο σὲ ου (=ū), που γράφτηκε μὲ Υ.

2) ἂν τὸ φαινόμενο ἦταν «σποραδικόν» καὶ ἀνῆκε στὶς λεγόμενες ἀλματικὲς παθῆσεις τῶν φθόγγων δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ διατήρησή του ὡς νόμου καὶ τὸν περιορισμὸ του σήμερα σὲ πολλὲς βόρειες ἑλληνικὲς περιοχὲς, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες εἶναι καὶ ἡ Βοιωτία, Θεσσαλία, Μακεδονία καὶ Θράκη.

3) μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Γ. Χατζιδάκη δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξηγηθεῖ, για-

1. Εὐ. Τσιγαρίδα - Κ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, Κατάλογος Χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν στὰ Μουσεΐα τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 43-44.

2. Βλ. καὶ Χ. Χαράλαμπάκη, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν Θεσσαλικῶν «γλωσσῶν», Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλικά Χρονικά ΙΓ' (1980) σ. 375.

τὴ στῆ νεοελληνικῆ Κοινῆ δὲν ἔχουμε τροπή ο > ου σὲ ὅλες γενικὰ τὶς λέξεις ποῦ παρουσιάζουν ὅμοιες συνθήκες (ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὄροις, MNE 2,279), ὅπως: ἄγουρος, ἀλλὰ ὄχι καὶ *ἀγουράζω, κουκκὶ ἀλλὰ ὄχι καὶ *κουκκινίζω, κουλούρι, ἀλλὰ ὄχι καὶ *κουλλῶ, κουπι ἀλλὰ ὄχι καὶ *κουπιάζω, πουλῶ ἀλλὰ ὄχι καὶ *πουλὸ κλπ. κλπ., ἐνῶ στὰ βόρεια ιδιώματα ἔχουμε γενικὰ καὶ ἄγουρους ἀλλὰ καὶ ἀγουράζου, καὶ κουκκὶ (καὶ κ'κκὶ) ἀλλὰ καὶ κουκκινίζου, πουλῶ (καὶ π'λῶ) ἀλλὰ καὶ πουλὸ κλπ. κλπ.

Γενικὰ ὡς συμτέραςμα ὑπάρχουν νομίζω δυὸ δυνατότητες ἐρμηνεύσεως: α) ἢ ὅτι τὸ φαινόμενο ἦταν στὴν ἀρχαιότητα γενικότερο σὲ ὅλες τὶς διαλέκτους, πλὴν ἴσως τῆς Ἀττικῆς - Ἰωνικῆς (ἂν καὶ ὁ Ἡσύχιος παρουσιάζει τροπή ο (ο,ω) καὶ στὴν Ἰωνικῆ, π.χ. ἄνου ἄνω Ἰωνες, κουλέον Ἰακῶς τὸ κολέον) καὶ ἔπειτα περιορίστηκε σιγὰ σιγὰ στὶς βόρειες ἑλληνικὲς περιοχὲς, ἢ, ποῦ εἶναι γιὰ μένα καὶ τὸ πιθανότερο, β) ὅτι πηγὴ τοῦ φαινομένου εἶναι, τουλάχιστο ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδο καὶ ἐξῆς, οἱ βόρειες ἑλληνικὲς περιοχὲς καὶ κυρίως οἱ αἰολικὲς διάλεκτοι τῆς Βοιωτίας, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, ὅπου ἴσχυε ὡς νόμος, καὶ ὅτι ἀπὸ τὶς περιοχὲς αὐτὲς μπῆκαν πολλὲς διαλεκτικὲς λέξεις καὶ στὶς περιοχὲς τῶν ἄλλων διαλέκτων καθὼς καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ Κοινῆ. Ἐπομένως τὸ φαινόμενο σ' αὐτὲς τὶς ἄλλες διαλέκτους ἦταν καὶ τότε «σποραδικόν», ὅπως εἶναι καὶ σήμερα στὶς νοτιώτερες ἑλληνικὲς περιοχὲς (στὴν Κύπρο π.χ. σήμερα λέγουν λουβδῆ, ψαρμουδιά, ρουβίθθιν ἀλλὰ καὶ ρογχαλίζω¹, γοράζω, ξιμολοῶ κλπ.²). Ἐπίσης «σποραδικόν» ἦταν καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ Κοινῆ, γιαυτὸ καὶ ἔτσι παρουσιάζεται στὴ μεσαιωνικὴ καὶ στὴ Νεοελληνικὴ Κοινῆ. Γενικὰ ἡ ἰσχὺς του ὡς νόμου σήμερα στὰ βόρεια νεοελλ. ιδιώματα ἐξηγεῖται ὡς συνέχεια ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα.

Μοναδικὸ πρόβλημα, γιὰ τὴν δὲν ἔχουμε ἀποδείξεις, παραμένει τώρα τὸ ἐξῆς: Πῶς καὶ πότε ἢ ἂν τὸ μακρὸ ω εἶχε τραπεῖ ἀρχικὰ στὶς αἰολικὲς διαλέκτους τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας σὲ ΟΥ = ου, δηλ. ου, ὁπότε καὶ ἔτσι θὰ εἶχαμε τροπή τοῦ ου σὲ ου, ἄρα τροπή τοῦ δεύτερου ἄτονου ο σὲ ου, γραμμένου μὲ υ, π.χ. πάντων = πάντων, δηλ. πάντοον = πάντοον, δηλ. πάντο-ου-ν ἢ ταγῶν = ταγῶν. Ὅπως ὅποτε ὅμως στὴν ἐποχὴ τῆς ἑλληνιστικῆς Κοινῆς καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ. τὸ ΟΥ εἶχε γίνει σίγουρα υ, ἀπὸ ὤ (ου μακρὸ), ὁπότε συνέπεσε, ὅπως εἶδαμε μὲ τὸ ου ἀπὸ ο (καὶ φυσικὰ καὶ ἀπὸ υ) ἀφοῦ ἔχουμε πλέον ἰσοχρονία.

β. Ἡ παλαιότητα καὶ τῶν ἄλλων γνωστῶν φαινομένων τῶν βορείων νεοελλ. ιδιωμάτων

Ἐπειδὴ στὰ σημερινὰ βόρεια νεοελλ. ιδιώματα τὸ φαινόμενο τῆς τροπῆς

1. Σ. Μενάρδου, Φωνητικὴ τῆς διαλέκτου τῶν σημερινῶν Κυπρίων, Γλωσσικαὶ μελέται, Λευκωσία 1969, σ. 17.

2. Στὸ ἴδιο, σ. 2 καὶ 3.

του ἄτονου ο τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς σέ ου, συνυπάρχει: α) μὲ τὸ φαινόμενο τῆς τροπῆς τοῦ ἄτονου ε (ε,αι) τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς σέ ι καθὼς καὶ β) μὲ τὸ φαινόμενο τῆς ἀποβολῆς τῶν ἀτόνων ου (=u) καὶ ι τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, τὰ ὁποῖα συνήθως εἶναι ἀρχαῖα, μεταγενέστερα ἢ μεσαιωνικά ου ἢ ἀρχαῖα ι,η,ει,υ= μεταγενέστερα καὶ μεσαιωνικά ι, γιὰ τὸ πιστεύω ὅτι καὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ εἶναι ἐξίσου παλαιά, δηλ. τῆς ἐποχῆς τῆς ἑλληνιστικῆς Κοινῆς, τουλάχιστο ἀπὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ., καὶ ὅτι πηγὴ καὶ πάλι εἶναι κυρίως οἱ αἰολικὲς διάλεκτοι τῶν βορείων ἑλληνικῶν περιοχῶν (Θεσσαλία, Μακεδονία κλπ.).

Ἔτσι ἀνέπτυξα σχετικὰ μὲ τὴν τροπὴ ἄτονου ο σέ ου mutatis mutandis ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴν τροπὴ τοῦ ἄτονου ε σέ ι¹. Θὰ χρειασθεῖ μόνο ἴσως νὰ ἐπαναλάβω καὶ ἐδῶ μιὰ γενικὴ παρατήρηση: ὅτι διαλεκτικοὶ τύποι τοῦ εἴδους αὐτοῦ, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ τί συμβαίνει καὶ σήμερα, σπάνια ἀποδίδονταν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (καὶ κυρίως τότε πού τὰ μέσα γραφῆς δὲν ἦταν τὸ ἴδιο προσιτὰ στοὺς πολλοὺς) στὴ γραφομένη γλώσσα. Πρόκειται γιὰ ἓνα φαινόμενο κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ διαλεκτικὸς προφορικὸς λόγος δὲν συνηθίζεται καὶ νὰ γράφεται. Εἶναι περιορισμένος τοπικὸς προφορικὸς λόγος πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς γρήγορης ἐπικοινωνίας², ἐπομένως εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ γενικοῦ γλωσσικοῦ νόμου τῆς «ἤσσηνος προσπαθείας», γιὰ τὸ καὶ σ' αὐτὸν πρωτοπαρουσιάζονται οἱ φωνητικὲς ἀλλαγὲς τῶν λέξεων καὶ ἀπὸ δῶ ἔπειτα ὀρισμένες μπαίνουν, ἔτσι ἀλλαγμένες, στὴν κοινὴ ὁμιλουμένη, πού εἶναι συνήθως καὶ γραπτὸς λόγος. Σήμερα π.χ. πόσες χιλιάδες βορειοελλαδίτες, ὅπου κι ἂν βρίσκονται (στὴν Ἀθήνα ἢ ἄλλοῦ) δὲν προφέρουν, στὸ σπῆτι τους ἢ ἄλλοῦ: Νίκους, δρομουλόγιου, εἰσιτήριου, πουλύ, Πανιπιστήμιου, β'νό, ζ'μί, π'λί, σκ'λί, π'νώ, - τι φκιάντις, πῶς εἶστι κλπ. κλπ. Ὡστόσο σπάνια ὁ λόγος αὐτὸς ἀποδίδεται ἔτσι καὶ γραπτῶς³. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅμως ὅτι οἱ ὁμιλητὰ γνωρίζουν τὸν ἀλώβητο τύπο τῶν λέξεων. Ξέρουν π.χ. ὅτι ἡ λ. π'νώ εἶναι κανονικὰ πεινώ, ἀφοῦ λέγουν πείνα ἢ ὅτι ἡ λ. ζ'μί εἶναι κανονικὰ ζουμί, ἀφοῦ λέγουν νιρουζούμ' κλπ.

Γιὰ τὸν λόγο λοιπὸν αὐτὸν δὲν ἔχουμε παρὰ ἐλάχιστα σχετικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα (καὶ εἶναι εὐτύχημα πού ἔχουμε ἔστω καὶ λίγα).

1) Τροπὴ ἄτονου ε (ε,αι) σέ ι

Κατὰ τὴ γνώμη μου πρέπει ἡ τροπὴ νὰ ἦταν συχνὴ ὡς νόμος στὶς αἰολι-

1. Καὶ φυσικὰ καὶ γιὰ τὴν ἀποβολὴ ἀτόνων ι (ι,η,υ,ει,οι) καὶ u (ου), ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

2. Α. Μπούτορα, Φωνητικὰ καὶ ὀρθογραφικὰ τῆς Νεοελληνικῆς, Ἀθήναι 1911, σ. 10. πβ. BSL 37(1936)13: Schnellsprechform.

3. Σήμερα σέ μερικὰ ἰδιώματα προφέρουν τὴ φράση (προκειμένου γιὰ τραγούδι): τὸ πῆρε στὴν ψηλὴ (ἐνν. μουσικὴ κλίμακα) ὡς: τοῦ πῆρι ζ'νηλῆ!. Γράφεται ποτὲ ἔτσι; Καὶ ὅμως λέγεται! Πβ. ἡ ΔΙΗ (=ἡ ΔΕΗ), οὐ ΟΥΤΕ (=ὁ ΟΤΕ) κλπ.

κῆς διαλέκτους τῶν βορειῶν ἑλληνικῶν περιοχῶν τῆς Βοιωτίας, Θεσσαλίας, Μακεδονίας κλπ. Τὰ παραδείγματα - σχετικῶς πολὺ λίγα - ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας - ἀνάγονται ὡς τὸν 3 αἰ. π.Χ. καὶ εἶναι τὰ ἐξῆς: *προισβείας* (= *προεσβείας*). Προέρχεται ἀπὸ τὴ γνωστὴ ἐπιγραφή τῆς Λάρισας τοῦ 214 π.Χ. (στὴν ἴδια ἐπιγραφή, λίγο πρὸ πάνω ἢ λ. ἔχει γραφεῖ *προεσβείας*), *ἀπειλευθεροῦσθαι*, πάλι ἀπὸ ἐπιγραφή τῆς Λάρισας τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. (=ἀπελευθεροῦσθαι). Καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις ἔχουμε ἀπόδοση βραχέος *ε* μὲ *ΕΙ*. Ἴσως τροπῆ *ε* σὲ *ι* νὰ εἶναι καὶ ἡ γραφή τοῦ τελικοῦ -αι μὲ -ει πάλι στὴ Θεσσαλικὴ διάλεκτο τῆς Λάρισας, τοῦ 214 π.Χ., π.χ. *ἐψάρπισται* (=ἐψήφισται), *βέλλεται* (=βέλλεται = βούλεται) (=Schwyzer, ἔ.ἄ. 590, σ. 280) κ.ἄ. Ἀφοῦ λοιπὸν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὰ *ΕΙ* καὶ *Ι* εἶχαν συμπέσει στὴν προφορὰ καὶ δὲν ὑπῆρχε πιά προσωδία στὸν προφορικὸ λόγος, δὲν δικαιολογεῖται *ΕΙ* στὴ θέση βραχέος *ε*, παρὰ μόνο, ἂν δεχτοῦμε τροπῆ τοῦ ἄτονου *ε* σὲ *ι*.

Ἀπὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ. ἐπίσης ἔχουμε παραδείγματα σὲ παπύρους, ὅπου τὸ *ι* ἀπὸ *ε* (*ε*, *αι*) γράφεται: *α*) μὲ *Η* (ποὺ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τότε εἶχε συμπέσει μὲ τὸ *ι*), π.χ. *πέντη* (=πέντε), *γίνωσκη* (=γίνωσκε), *μῆνης* (=μῆνες), *μάρτυρης* (=μάρτυρες), *δηξαμενή* (=δεξαμενὴ), *ἐξέθρηψας* (=ἐξέθρηψας), *ἤξαμήνου* (=ἐξαμήνου), *ἡάν* (=ἑάν), *ἡαρινά* (=ἑαρινά)¹ κ.ἄ. Γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ *ΑΙ* μὲ *Η* κατὰ τὸν 3 π.Χ. αἰ. σὲ παπύρους, π.χ. *κῆ* (=καί), *Ἡρήου* (=Ἡραίου βλέπε: Mayser - Schmoll, ἔ. ἄ. σ. 86, καὶ στὴ Βοιωτία, π.χ. *Θειβίου* (=Θηβαίου), *κῆ* (=καί), *δεδόχθη* (=δεδόχθαι) κ.ἄ. βλ. Schwyzer, ἔ.ἄ. 448, 449, 450, σσ. 228-229. Ἴσως ἐδῶ τὸ *Η* νὰ ἀπέδιδε πλέον τὸν φθόγγο *ι*.

β) μὲ *ΕΙ* (=ι), π.χ. *αἴρεισιν*, *εἰπιστάται*, *πορεύεσθαι*, *εἰάν*, *θήλεια* (=θήλεα) (=Mayser - Schmoll, ἔ. ἄ. σ. 42).

γ) μὲ *Ι*, π.χ. *εἰκτείας* (=ἰκτείας), *πιρὶ* (=περὶ), *σιμιδάλιος*, *καθιστώς*, *χωιώστης* (Mayser - Schmoll, ἔ. ἄ. σ. 45).

Πβ. καὶ τοῦ *ΑΙ* μὲ *Ι*, π.χ. *ἀποστάτις* (=ἀποστάταις) (=αὐτόθι, σ. 86), *ἀβέβιος* (=K. Dieterich, Unters., σ. 46). Πβ. ἀκόμα τὰ νεώτερα: *Βιλισαρίου* (6 μ.Χ. αἰ.), βλ. K. Dieterich, Unters. σ. 19 καὶ *ιαρινόν*, *ιορτή* (στὸ ἴδιο, σ. 45).

δ) μὲ *Υ*, π.χ. *ἀννιός* (=K. Dieterich, Unters. σ. 19).

Πάντως τέτοιου εἴδους λέξεις ὑπάρχουν σήμερα στὴ νεοελληνικὴ Κοινὴ καὶ πρέπει νὰ μπῆκαν σ' αὐτὴν κατὰ καιροὺς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς καὶ φυσικὰ κυρίως ἀπὸ περιοχὰς διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων, ὅπου ἡ τροπῆ ἄτονου *ε* σὲ *ι* ἴσχυε ὡς νόμος. Ἴδου ὀρισμὲνα παραδείγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀρκετὰ εἶναι λέξεις ξενικές: *ἀννιός*, ὁ (μεσν. *ἀννιός* - ἀρχ. *ἀνεπιός*), *γιλέκο*, τὸ τουρκ. *yelek* ἢ ἰσπανικὴ *jileco* = Ἄνδρ. Ἑτυμολ. Λεξικὸ, στὴ λ. -

1. E. Mayser - H. Schmoll, Grammatik d. gr. Papyri κλπ., ἔ. ἄ. I, σ. 39 § 6, 1, πβ. σ. 49 § 7, 2, καὶ σ. 51 § 7, 4 (δπου ἡ προφορὰ τοῦ *Η*=*ι*).

προέρχεται ἢ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ἢ ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ, ἀλλὰ τὸ ε τράπηκε σὲ *i* στὰ Ἴσπανικά), *στία*, ἢ, *μεσν. ιστία* (ἀρχ. *έστία*), *κιλύφι* (*κιλίφι*), τὸ (ἀπὸ *κελύφιν*, ὑποκ. τοῦ ἀρχ. *κελύφιον* < *κέλυφος*. Τὸ τουρκ. *kilif* ἀπὸ τύπο *κιλύφ* τῶν βορείων νεοελλ. ἰδιωμάτων), *κιρκινέζι*, τὸ (τουρκ. *kerkenes*), *νιμπορειό*, τὸ (ἀρχ. *έμπορειόν*), *πιπέρι*, τὸ (ἀρχ. *πέπερι*, ἀπὸ τὴ γεν. *πεπέρεως* = *πιπέρεως* ἤδη τὸν 2/3 αἰ. μ.Χ., καὶ ρ. *πεπερίζω*. Τὸ ὑποκορ. *πιπεράδιον* τὸν 6 αἰ. μ.Χ., πβ. καὶ *πιπεράς* τὸν 3 αἰ. μ.Χ. "Ολοὶ οἱ τύποι στὸ LSJ), *πίπιζα*, ἢ (ἀλβ. *pirëza*), *πιρούνι*, τὸ (μεσν. *πιρούνι*, μεταγν. *περόνιον*, ἀρχ. *περόνη*), *τσιλίκι*, τὸ τουρκ. *çelik*), *τσιμέντο*, τὸ (ἰταλ. *cemento*), *τσιριμόνες*, οἱ (λατιν. - ἰταλ. *cerimonia*), *τσιρότο*, τὸ (ἰταλ. *cerotto* - ἀλλὰ ἑλλην. *κηρωτόν*). Πβ. καὶ τοὺς διπλοὺς τύπους (βλ. τὶς λλ. στὸ Ἑτυμ. Λεξ. τοῦ Ν. Ἀνδριώτη): *ζεμπίλι* καὶ *ζιμπίλι* (τουρκ. *zembil*), *σεντέφι* καὶ *σιντέφι* (τουρκ. *sedef*), *σεριάνι* καὶ *σιργιάνι* (τουρκ. *seyran*), *τσεβρὲς* καὶ *τσιβρὲς* (τουρ. *çevre*) κ.ἄ.

Σημ. Ἰσως ἡ ἔλλειψη περισσοτέρων παραδειγμάτων σχετικὰ μὲ τὴν τροπὴ αὐτὴ νὰ ὀφείλεται καὶ στὸν "ἰωτακισμὸ", τὴν ἀπόδοση δηλαδὴ τοῦ *i* τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ τὰ γράμματα τῶν παλαιότερων φθόγγων ποὺ μετατράπηκαν σὲ *i*, ὅπως *η*, *ει*, *υ* καὶ ὄχι μόνον μὲ τὸ *ι*. Ἐπομένως τὸ ἴδιο πρόβλημα τῆς γραφῆς πρέπει νὰ παρουσίαζε καὶ τὸ *i* ποὺ προῆλθε ἀπὸ *e* (*e, ai*).

2) ἀποβολὴ ἄτονου ου (u) καὶ *i* (=ι,η,υ,ει,οι).

Καὶ τὸ φαινόμενο αὐτὸ πιστεύω ὅτι εἶναι ἐπίσης παλαιό, ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, οἱ ἀρχαῖες ὅμως μαρτυρίες, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἶπαμε εἶναι ἐλάχιστες.

ι) ἀποβολὴ ἄτονου ου (u).

Παράδειγμα ἀποβολῆς ἄτονου ου κατὰ τὸν 3 αἰ. π.Χ. πρέπει κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ εἶναι ὁ τύπος Ἄπλων (= Ἀπόλλων) ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν αἰολικὴ διάλεκτο τῆς Θεσσαλίας, πράγμα ποὺ φυσικὰ καὶ πάλι δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαῖο. Ἦδη ὁ P. Kretschmer (KZ 38 [=18] 1905, σ. 134) ἐρμηνεύει τὸν τύπο ἀπὸ τὴν κλητ. τοῦ Ἄπόλλων Ἄπολλον > Ἄπλων. Τὴν ἀποψη αὐτὴ δέχεται καὶ ὁ F. Fraenkel, Glotta 35 (1956) 83: Ἄπὸ κλητ. Ἄπολλον, ἀπ' ὅπου μὲ τὴν ἀποβολὴ ο (δὲν σημειώνει τὴν ἀπλοποίηση τῶν δύο λλ) κατὰ τὰ σκόροδον > σκόροδον, ὄρογνῖα - ὄρογνῖα (βλ. P. Kretschmer στὴ Glotta 1 [1909] 36) θὰ εἴχαμε Ἄπλων καὶ μὲ μεταφορὰ τοῦ συντηρημένου τύπου στὶς ἄλλες πτώσεις ἔχουμε τὸ θεσσ. Ἄπλων (ουκω), Ἄπλωνος κλπ. (βλ. Πλάτωνος Κρατύλος 405 α, E. Schwyzer, Dial. gr. ἔ.ἄ. 590, σ. 280, πβ. 551, σ. 266 = Thumb - Scherer, Hand. d. gr. Dial., ἔ.ἄ. σ. 72, § 247, 1α, πβ. σ. 57 § 245,6 καὶ σ. 53 § 243).

Ἄλλὰ καὶ πάλι, ἐπειδὴ βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ τῆς ἰσοχρονίας καὶ δὲν ὑπάρχει πλέον διάκριση τῶν *ο* καὶ *ου*, νομίζω ὅτι γιὰ νὰ γινόταν ἡ μεταφορὰ τῆς κλητικῆς στὶς ἄλλες πτώσεις, ὅπως εἶναι ἡ ὀνομαστική, ἔπρεπε ἡ κλητικὴ νὰ προφερόταν ἀπὸ τοὺς Θεσσαλοὺς ὡς Ἔπλων καὶ ὄχι Ἄπλων, Ἄπολλον, ἄφρου στὴ Θεσσαλία παλαιότερα τρέπονταν καὶ τὸ βραχὺ *ο* σὲ *ου* (= *u*) μόνου πού γράφονταν μὲ *υ*. Ἐπομένως τώρα πού ἡ διάκριση αὐτῆ τοῦ *ο* ὡς *ο* ἢ *ω* δὲν ὑπῆρχε στὴν ὁμιλουμένη τὸ Ἄπολλον ἀπὸ Ἄπουλον ἔγινε κανονικὰ Ἄπλων μὲ ἀποβολὴ τοῦ ἐνός ἀπὸ τὰ δύο ἄτονα *ου* πού βρίσκονται ἀμέσως μετὰ τὴν τονισμένη συλλαβή. Εἶναι καὶ αὐτὸ τυχαῖο πού καὶ σήμερον στὰ βόρεια νεοελλ. ιδιώματα συμβαίνει τὸ ἴδιο; Ἡ κατὰ π.χ. ὀπουλος ἀπὸ ὀπουλους γίνεταί ὀπλους¹ (οὐδ. ὀπλου), π.χ. Σταμόπ'λλους, Χατζόπ'λλους στὸ Βελβεντὸ Μακεδονίας (βλ. *Ε. Μπουντώνα*, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσ. ιδιώμ. Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ, Ἀρχεῖα Κοραῆ, Ἀθῆναι 1892, σ. 58, πβ. καὶ ἀργιοῦρονου (= ἀργιογούρουνο), παλισκούφου (= παλιοσκούφουνο) σ. 12). Ἄν τώρα ἡ ἀποβολὴ ἔγινε κατὰ τὸν νόμο τοῦ P. Kretschmer (Glotta 1 [1909] 36, Wochenschr. Klass. Phil. 1899, στήλη 5 καὶ Der heutige Lesb. Dialekt, στήλη 111) κατὰ τὸν ὅποιον «ἀπὸ δυὸ ὅμοια φωνήεντα σὲ γειτονικὲς συλλαβὲς ἀποβάλλεται τὸ ἓνα ἄτονο κοντὰ σὲ ἔρρινο ἢ ὑγρά», π.χ. σκόροδο > σκόροδο, ὄρογνυῖα > ὄρογνυῖα, Φερενίκη > Βερονίκη, πέλεθρον > πλέθρον, γιὰτὶ δὲν ἔγινε καὶ ἡ λ. Ἄπολλον *Ἄπλων στὶς ἄλλες διαλέκτους; Μήπως καὶ στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἔχουμε ἀποβολὴ (ὑστερογενεῶς) *ου* ἢ *ι* ἀπὸ τύπους διαλεκτικούς, ὅπως *σκόροδου, *οῦρογνυῖα, *Φιρινίκη, *πέλιθρον, γεν. *πιλέθρον κλπ., ὅπου ὕστερα οἱ τύποι: σκόροδου, οῦρογνυῖα, Βιρινίκη, πλέθρον μπῆχαν καὶ στὴ ἑλληνιστικὴ Κοινὴ ὡς σκόροδον (βλ. Mayser - Schmoll, ἔ.ἀ., σ. 123, § 25)², Βερενίκη (στὸ ἴδιο), πλέθρον κλπ.; Γιὰτὶ π.χ. σήμερον στὴ νεοελλ. Κοινὴ τὸ κουρούνα (ἀπὸ τὸ ἀρχ. κορώνη, ἀπ' ὅπου κορώνη κατὰ τὰ: ἀκόμη - ἀκόμα, ἀρβύλη - ἀρβύλα, καλύβη - καλύβα, χλαίνη - χλαίνα κλπ. καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὸ κορωνῶν > κουρονῶν = κουρούνα), δὲν ἔγινε *κουρούνα, ἐνῶ στὰ βόρεια ιδιώματα ἔχουμε, π.χ. καρακαρούνα (= κορακοκουρούνα, βλ. *Ε. Μπουντώνα*, Μελέτη ἔ.ἀ. σ. 36. Ὁ Μπουντ. ἐρμηνεύει: καρακαξοκουρούνα). Πβ. καὶ τὰ: ἀργιολούλουδο, κουλουβάχατα, κούλουμα, κουλούρι, κούμουλο, κουνούπι, κουνουπίδι, κουνουπιέρα, κουρούπι, πούλουδο καὶ ἴσως καὶ ἄλλα, ἀπὸ τὰ ὅποια ὅσα χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ παλιὰ στὰ βόρεια ιδιώματα ἀποβάλλουν μόνου ἐκεῖ κανονικὰ ἄτονο *ου*, ὅπως: κ'λόρ', κνούπ'. Ἐπίσης στὸ μουρλόδ εἶναι φανερό ὅτι ἡ συγκοπὴ ἔγινε στὸ *μουρουλόγους καὶ ὄχι στὸ μωρολόγος, γιὰτὶ τότε θὰ εἴχαμε *μωρλόδ.

1. Πβ. Μυλωνόπουλος (1422), Σγουρόπλος, Ν. Ἄνδριώτη, ΕΕΒΣ 10 (1933) σ. 351

2. «Auf ptol. Papyri begegnet nirgends σκόροδον» γράφου ἐδῶ, σ. 25, οἱ Mayser - Schmoll. Πβ. Γ. Χατζιδάκη ΜΝΕ 1 (1905) 258.

Ἐπειδή, ὅπως ἤδη τόνισα, μὲ τὴ φωνητικὴ μεταβολὴ οἱ ξενικὲς λέξεις δὲν κινδυνεύουν νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἀλλοιώνουν τὴ ρίζα τους, ἀφοῦ αὐτὴ δὲν στηρίζεται σὲ μιὰ ἴδιας ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς ἐννοιολογικὴ ομάδα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, γιὰ αὐτὸ νομίζω ὅτι οἱ ξένες λέξεις ποὺ παρουσιάζουν ἀποβολὴ τοῦ φωνηέντος τῆς ρίζας τους ἀποδίδονται εὐκολότερα στὸν γραπτὸ λόγο. Πράγματι ὁ K. Dieterich, (Unters. ἔ. ἀ. σ. 38), ἀναφέρει λατινικῆς ἀρχῆς κυρίως μεσαιωνικὲς λέξεις (πβ. καὶ τὴν ξενικῆς ἀρχῆς Ἰάκουβος γιὰ τὴν τροπή: ο>ου), ὅπως *κουβουκλάριος*, *πρόκλος*, *οῖγλα*, *οῖγγλος* (ἤδη ἀπὸ τὸν 1 αἰ. μ.Χ.), *σταβλάρις*, *στάβλον* (7 αἰ. μ.Χ.), *τίτλος* κ.ά. Ἀπ' αὐτὲς χρησιμοποιοῦνται σήμερα στὴ νεοελλ. Κοινὴ μερικὲς, ὅπως: *κουβούκλι*, *στάβλος*, *τίτλος*, ἐνῶ ἡ *οῖγγλα* εἶναι σπάνια καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴ *ρέγουλα*. Πβ. καὶ Psaltes, *Gramm. d. byz. Chr.*, ἔ. ἀ. σ. 58-59.

ii) ἀποβολὴ ἄτονου i (=ἀρχ. ἐλλην. ι,η,υ,ει,οι κλπ.)

Ἀποβολὴ ἄτονου i ἀναφέρει ὁ K. Dieterich, *Unters. ἔ. ἀ. σ. 37-38*, ὅχι μόνον σὲ μεσαιωνικὲς λέξεις λατινικῆς ἀρχῆς, ὅπως *Δέκμος* (=Δέκιμος), *Δόμνος* (ἀπὸ λατιν. *dominus*, πβ. σημερινὸ νεοελλ. βαφτιστικὸ ὄνομα *Δόμνα* πβ. *βίγλα* (Psaltes, *Gr. byz. Chr.* 33) κλπ., ἀλλὰ καὶ σὲ ἐλληνικὲς λέξεις ἤδη ἀπὸ τὸν 1 αἰ. μ.Χ. ὅπως *πέρουσι* (=πέρουσι τοῦ 20 μ.Χ.), *περπατῶ* (3 αἰ. μ.Χ.) κ.ά. Πβ. τὰ μεσαιων. *ἐμπυρίζω* (=ἐμπυρίζω, Θεοφάν. Βόνν. 102, 19), *περσυνός* (K. Πορφυρ. *de cerim.* 660,30).

Ἀσφαλῶς, ὅπως εἶπαμε ἤδη καὶ γιὰ τὰ ἄλλα γνωρίσματα τῶν βορείων ἰδιωμάτων, ἀπὸ τίς διαλέκτους τῶν βορείων ἐλληνικῶν περιοχῶν, ὅπου καὶ ἡ ἀποβολὴ τοῦ ἄτονου i (φθόγγου, στὸν ὁποῖο κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ συνέπεσαν τὰ ἀρχ. η, ει ἔπειτα καὶ υ, οι) ἴσχυε ὡς νόμος, πολλὲς τέτοιες λέξεις μπῆκαν στὴν ἐλληνιστικὴ Κοινὴ καὶ συνεχίστηκε ἔπειτα ἡ χρῆση τους κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ καὶ νέα Ἑλληνικὴ ὡς σήμερα. Ἐπομένως στὴ διαδικασία αὐτῆ πρέπει νὰ ὀφείλεται ἡ χρῆση στὴ νεοελληνικὴ Κοινὴ ὅχι μόνον τῶν λέξεων *βίγλα*, *πέρουσι* καὶ *περπατῶ* ποὺ εἶδαμε, ἀλλὰ καὶ ἄλλων, ὅπως: *θηρασίμι* (ἀπὸ τὸ ἀρχ. *θηρασίμος*, ὑποκορ. *θηρασίμιον*, ἤδη μεσν.)¹, *κορφή* (πβ. *Corfu* ἀπὸ τὸ οἱ *κορυφοί* - *στοὺς κορυφούς*, ἀπὸ ἀρχ. λ. *κορυφός, βλ. Γ. Χατζιδ. MNE 2,62 = *κόρυφος*, πβ. καὶ Ἡσύχ. *κορφῶς*: *ἐλαφρῶς*), *μερτικὸ* (*μεριτικόν* < *μεριότης* MNE 2,407), *περβόλι*, *στάρι*, *φλακὴ* (βλ. Ἰ. Πικατόρου, *Ρίμα* *Θρηνητ.* 261), *φλοκαλῶ* καὶ *φρουκαλῶ*, μεσν. (Ducange, στὴ λ. *φιλοκαλεῖν*) -νεοελλ. *φροκαλῶ*, *φροκάλι* καὶ ἴσως καὶ ἄλλες².

1. Α. Ι. Θαβώρη, Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως: τὸ *θηρασίμι*, Ἑλληνικά 22 (1969) 448-454.

2. Γιὰ τὴ χρῆση τέτοιων λέξεων καὶ στὰ νότια ἰδιώματα, βλ. Γ. Χατζιδάκη, MNE 1 (1905) 257-258. Ὁ Γ. Ψυχάρης (*Revue Critique* 1887, ἀρ. 21, σ. 408-9) δὲν θεωρεῖ τὸ φαινόμενο σ' αὐτὰ τὰ ἰδιώματα σποραδικό, ἀλλὰ εἴςου κανονικό.

Γιὰ τὸ ἀρχαῖο πλέθρον εἶπα ἤδη ὅτι πιθανῶς νὰ πρόκειται γιὰ ἀποβολὴ ὑστερογενοῦς $i = *πιλέθρον$, ἀπὸ $*πελέθρον$ (Frisk) $>πλέθρον$ σὲ βόρειες ἔλλ. διαλέκτους, ἐπειδὴ σὲ ἄλλες ὅμοιες περιπτώσεις δὲν ἔχουμε ἀποβολὴ e , π.χ. *πελεκῶ, πέλεκυς, πελεκᾶν* (πβ. νεοελλ. *πελεκάνος, πέλεκας, πελέκι, πελεκούδι, πελεκῶ, πελελός, πελερίνα*), *σκελετός, σκελεφρός* (νεοελλ. *σκέλεθρο*) κ.ἄ.

Στὸν τύπο *Λασαίους* ποὺ βρίσκεται στὴν γνωστὴ ἐπιγραφή τῆς Λάρισας τοῦ 214 π.Χ. (=3 αἰ. π.Χ.), βλ. Schwyzer, ἔ. ἄ. 590, σ. 280, πιθανῶς ἔχουμε ἀποβολὴ τοῦ i στὸ *Λαρισαίους* καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὸ $*Λαρσαίους$ ἀποβολὴ τοῦ o^1 , ἐπειδὴ καὶ σήμερα ἡ *Λάρισα* στὰ βόρεια ἰδιώματα λέγεται πάντοτε *Λάρσα*. Τύπο *Λάσα* ἀναφέρει καὶ ὁ Ἑσύχιος: *Λάσαν' τὴν Λάρισσαν!* Τὸ ἴδιο φαινόμενο ἔχουμε καὶ στὰ ἀρχ. Θεσσαλικά κύρια ὀνόματα, ὅπως: *Ἀσταγόρας* (=Ἀρισταγόρας), *Ἀστόνοος* (=Ἀριστόνοος), *Ἀστοκράτης* (=Ἀριστοκράτης)² κ.ἄ.

iii. Παρατηρήσεις

Ἐπάρχει τώρα τὸ πρόβλημα τῶν τονισμένων ου (=ū) καὶ i ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν τροπὴ o (=ο, ω) καὶ e (=ε, αι). Τὸ φαινόμενο πιστοποιεῖται ἤδη στὴν Ἑλληνιστικὴ Κοινὴ (διαλέκτους Θεσσαλίας, Μακεδονίας, καὶ σὲ παπύρους) καθὼς καὶ στὴ μεσαιωνικὴ καὶ νέα Ἑλληνικὴ.

Κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ ὑπαρξὴ τέτοιων περιπτώσεων ὀφείλεται συνήθως στὴν ἀναλογικὴ ἐπέκταση τῶν ἄτονων τύπων τῆς λέξεως (ὅπου τὸ o ἢ e ἔχει τραπεῖ κανονικά, ὡς ἄτονο, σὲ u ἢ i ἀντίστοιχα) στοὺς τονισμένους τῆς τύπους. Καμιὰ φορὰ ἡ ἀναλογικὴ αὐτὴ ἐπέκταση ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ ἄλλους παράγοντες, ὅπως εἶναι π.χ. ὀρισμένες παραγωγικὲς ἢ συχνὲς καταλήξεις. Ἔτσι στὴν ἀρχ. αἰολικὴ π.χ. διάλεκτο τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὰ ὄνομα, ὀνομάτων εἶπαν καὶ ὀνόματα (πβ. *Ἰόνυμων*) ἢ κατὰ τά: *ἄλλον, δαπαναμάτων, πάντων, ταγερότων, Φαρσαλίων* καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τό: *προξενιάων > -οῦν* (βλ. Thumb-Scherer, Handb. d. gr. Dial., ἔ.ἄ. σ. 54) εἶπαν ἔπειτα καὶ *Πετθαλοῦν, ταροῦν, λοιποῦν* κ. ἄ. ἢ κατὰ τὰ *Κρανουνίου, χοροῦν* εἶπαν καὶ *Κρανούνιοι, χούρα* κ. ἄ. Σὲ ἄλλες διαλέκτους κοντὰ στά: *ἄλλυ, βουλυμένων, ἐξόλοιτυ, γένοιτυ, ὑβολέμενυς* (Thumb - Scherer, ἔ. ἄ. σ. 189) ἔχουμε καὶ ἀπὸ (πβ. σημερινὰ βόρ. ἰδιώματα: *ἀπού*).

Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴ μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ. Τὸ *κωδώνιον*, ἀπὸ *κωδωνίου > κουδωνίου* ἔγινε *κουδούνι(ν)* (στὸν Πόντο ὡς σήμερα: *κωδώνιν*), τὸ *σαπώνιον* ἀπὸ *σαπονίου* ἔγινε *σαπούνι(ν)* (πβ. μεσν. *σαπονιζῶ*), τὸ *κιβώριον* ἀπὸ *κιβωρίου > κιβουρίου* ἔγινε *κιβούριν*, τὸ *περόνιον* (*περονίου*) *πιρούνι*, τὸ

1. Πβ. σήμερα στὴ Δυτ. Μακεδονία καὶ Ἡπειρο: *κορομηλιά > *κουρομ'λιά > κουρμ'λιά > *κουρβλιά* καὶ ὑστερα μὲ ἀποβολὴ τοῦ o : *κουμπλιά* (βλ. Ἄ ν δ ρ. Σ τ ε φ ο π ο ὑ λ ο υ, Τροφὲς τῆς Χρυσῆς Καστοριάς, Ἰωάννινα 1981, σ. 56).

2. E. F r a e n k e l, Zur griechischen Wortforschung, Glotta 35 (1956) 82-83. Ὁ F. ἀναφέρει ὅτι ὁ βούλγαρος μεταφραστὴς στὸν Cod. Suprasl. 145,9 καὶ 146,8 τὴν *Ἐρμούπολι*, πόλη τοῦ Νείλου, ἀντὶ γιὰ πόλη τοῦ Ἑρμῆ, μετέφρασε $*Ἐρμούπολις =$ *pust grad!* πβ. Bull. de Soc. Ling. 37 (1936) 15.

κωνώπιον (κωνωπίου > κουνουπίου) κουνούπιον, τὸ τραγώδιον ἀπὸ τραγουδίου (πβ. τραγουδῶ) ἔγινε τραγούδιον κ. ἄ.

Ἔτσι μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν τώρα καὶ ὀρισμένες νεοελλ. λέξεις, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν ἔχουμε μαρτυρία τύπων τους μὲ ἄτονο ο, ὅπως π.χ. ἡ νεοελλ. λ. *μπρούμυτα*. Ἡ λέξις ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ *πρόμυτα (πρό+ μύτη, βλ. Ν. Ἀνδριώτη, Ἔτυμ. Λεξ., στή λ.). Πῶς ὅμως τὸ τονισμένο ὀ (πρό-) ἔγινε -οῦ (πρού-); Αὐτὸ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ δικαιολογηθεῖ ἂν δὲν τύχαινε νὰ διαπιστώσω ὅτι στὸ βόρειο νεοελλ. ἰδιώμα τῆς Ἀρναίας Καλκιδικῆς σώζεται ρῆμα *βρουμ'τίζου* (ἄορ. *βρουμούτ'σιν* = ἔπεσε μὲ τὰ μουτρα, πβ. τοπικὴ περιοδικὴ ἔφημερίδα: Ἀντίλαλοι Ἀρναίας, Ἰαν. 1981, φύλλ. 42, σ. 3: «*Ἡρεῖ ντανταλιασμός τὰ φῶτα κὶ τὸν Ἀη - Γιάνν' βρουμούτ'σαν στοῦ πατάο' τὰ πιριστέρια μισουπιθαμένα καταῆς...*»), τὸ ὁποῖο ἀσφαλῶς ὀδηγεῖ σὲ παλιότερο μεσαιωνικὸ ρῆμα *προμυτίζω, -τῶ ἢ *ἐμπρομυτίζω-τῶ, ποῦ ἔγινε ἔπειτα στὰ βόρεια ἰδιώματα (ἐμ)προύμ'τίζου, ἀπ' ὅπου ἔπειτα τὸ ἐπίορ. (μ)προύμυτα μπῆκε στὴν Κοινὴ Νεοελληνικὴ. (Πβ. καὶ Γ. Σακελλαριάδη, Πάθη φωνηέντων εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδιώμα τῆς Ἀγίας Ἄννης Εὐβοίας, Ἀρχ. Εὐβ. Μελετῶν 19 [1974] 113, σημ. 10).

Τὰ ἴδια πρέπει νὰ ἰσχύουν καὶ σὲ τυχὸν τύπους, ὅπου τὸ τονισμένο ἰ προέρχεται ἀπὸ παλαιότερο ε (ε,αι), π.χ. *καδίνα* (Νεοελλ. Ἀνάλεκτα Α' [1870] 86), καὶ *κατίνα* = ἄλυσσιδα, ἤδη μεσν. (Ducange, στή λ. *κατήνα*), ἀπὸ λατιν. - ἰταλ. *catena*, ἀντὶ *καδένα*.

Δὲν τοιμῶ νὰ προχωρήσω σὲ παλιότερες περιόδους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἐπειδὴ στὴν κλασσικὴ καὶ προϊστορικὴ ἐποχὴ ἔχουμε τὴν *προσῳδία*, τὴ διάκριση δηλαδὴ τῶν φωνηέντων σὲ βραχέα καὶ μακρά, καὶ ἐπομένως ἡ περιπτωσιολογία αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν κατάστασι ποῦ ἐπικρατεῖ, τόσο κατὰ τὴ μεταγενέστερη ἐποχὴ, ὅποτε ἀρχίζει νὰ ἐπικρατεῖ στὴν ὀμιλουμένη ἢ ἰσοχρονία τῶν φωνηέντων (3 αἰ. π.Χ.), ὅσο καὶ κατὰ τὴν Μεσαιωνικὴ καὶ Νέα ἑλληνικὴ, ὅπου ἡ ἰσοχρονία συνεχίζεται. Ὡστόσο ὅμως εἶναι ἐνδιαφέρουσες ὀρισμένες ἀκόμα περιπτώσεις ἀποβολῆς ἀτόνων κυρίως ἰ καὶ υ ποῦ ἀναφέρει στὸ βιβλίον του: *Syncope in Greek and Indo-european and the Nature of Indo-european accent*, Naple 1964, ὁ Ο. Szemerényi. Ὁ Szem. δὲν κάνει διάκριση τῶν δύο διαφορετικῶν αὐτῶν περιόδων, γι' αὐτὸ καὶ ἀναφέρει παραδειγματα ἀποβολῆς ἰ καὶ υ τόσο ἀπὸ τὴν ἀρχαία, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν μεταγενέστερη Ἑλληνικὴ, ὅπως *ἤλθον* (ἀπὸ *ἤλυθον*, ὅπου *v=u*, σ. 32), *πύργος* (ἀπὸ *πύρινος < *πυρός* = *σῆτος*, σ. 32), *χλάνδιον* (ἀπὸ *χλανίδιον* σ. 49. Φυσικά, κατὰ τὴ δικὴ μου ἐρμηνεία, ἀπὸ τὶς ἄλλες πτώσεις, ὅπως ἡ γενικὴ: *χλανιδίου* > *χλανδίου*, βλ. ἄνωτέρω σ. 425), (σ)μύρα, πβ. *μύρα* (ἀπὸ *σμύρα* > *μύρον*, σ. 53), *κινῶδων* (ἀπὸ *κινῶδων, πβ. μεταγν. *κινῶδων*, σ. 81), *πυκνός* (ἀπὸ *πυκνός* σ. 82), *θάμνος*, οὐσιαστικοποιημένο ἐπίθετο (ἀπὸ *θαμνός*, σ. 89), κ.ἄ. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ κατάλ. κυρίων ὀνομάτων σὲ -ώνδας (ὅπου τυχαίνει νὰ ἀ-

νήκει καὶ ὁ Ἑρώνδας!) καὶ σὲ -όνδας. Ὁ Szem. πιστεύει ὅτι ἡ κατάληξη αὐτῆ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότερη -ωνίδας (π.χ. Λεωνίδας) καὶ ἴσως δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὸ κέντρο τοῦ σχηματισμοῦ τῆς τὸ ἐντοπίζει στὴ Βοιωτία (σ. 32). Πάντως οἱ μαρτυρίες περιορίζονται στὴ Θεσσαλία, Βοιωτία, Φωκίδα, Μέγαρα καὶ Εὐβοία, (σ. 35). Ὑπάρχει ὅμως τὸ πρόβλημα τοῦ τονισμένου -ι-ωνίδας! Στὴ σ. 97 ὁ Szem. ἀναφέρει ὡς μεταγενέστερη μαρτυρία συγκοπῆς (a rather later witness of Syncopation): 1) τὴν περίπτωση *Λασαίους* (= *Λαρισαίους*) καὶ *Λάσα· τὴν Λάρισσαν* καὶ 2) τὰ θεσσαλικά ἐπίσης ὀνόματα ποῦ ἀρχίζουν ἀπὸ Ἄστο- (= *Ἀριστο-*), γιὰ τὰ ὁποῖα ἔκαμα ἤδη λόγος, ἀνωτέρω σ. 425. Γιὰ τὸν τύπο *Λασαίος* (στὴ σ. 97 ἀναφέρει ἐσφαλμένα *Λάσαιος*), ὁ Szem. ἀναφέρει καὶ δεύτερο παράδειγμα ἀπὸ ἐπιγραφή τοῦ 2 π.Χ. αἰ. *Λασαίοι* (= *Λασαίου*) ποῦ δημοσίευσε ὁ Béquignon (BCH 59, 1935, 38), καὶ πιστεύει ὅτι ἡ χρῆση τοῦ τύπου αὐτοῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 480 π.Χ. καὶ γενικεύεται τὸ 250 π.Χ. (σ. 98). Ὡστόσο καὶ ὁ Szemerényi (σ. 100) σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν L. Vendryes (BSL 37, 1936, 13-16), δυσκολεύεται νὰ συνδέσει τὴν ἀποβολὴ αὐτῆ τοῦ *ι* στὴς θεσσαλικὰς λέξεις μὲ τὸ γνωστὸ φαινόμενο τῆς ἀποβολῆς ἀτόνων *ι* καὶ *ου* στὰ βόρεια Νεοελλ. ἰδιώματα, ποῦ ὡς τώρα ἀναγνωρίζεται μόνον καὶ ὡς Μεσαιωνικὸ, καὶ σημειώνει ὅτι στὸ θέμα αὐτὸ συμφωνεῖ μὲ τὸν P. Kretschmer (Glotta 27, 1939, 224-225).

*

Γενικὰ προκειμένου γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου πρέπει νὰ ἔχει κανεὶς στὸ νοῦ του πάντοτε τὴ διδασκαλία τοῦ Γ. Χατζιδάκη, ὅτι «...ἐρευνῶντες τὴν γλῶσσαν καθήκον ἔχομεν νὰ δεικνύομεν καὶ κατὰ δύναμιν νὰ ἐρμηνεύομεν τὰς ποικίλας φθογγικὰς, τυπικὰς, σημασιολογικὰς καὶ λοιπὰς ἀλλοιώσεις τῶν λέξεων .... Οὐχὶ δὲ νὰ χωρίζωμεν τὰς λέξεις εἰς ἀρχαῖα καὶ νέα δημιουργήματα ὡς νὰ διεκόπτετο ἡ παράδοσις τῆς γλώσσης καὶ νὰ μὴ διεδίδετο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀλλ' ἐχρειάζετο ἐκάστοτε νέα δημιουργία»¹.

Πράγματι εἶναι νομίμως ἀκατανόητο νὰ πιστεύομε σήμερα ὅτι ἡ τροπὴ π.χ. τοῦ ἄτονου *ο* (*ο,ω*) σὲ *ου* (*υ*) στὰ βόρεια νεοελληνικὰ ἰδιώματα εἶναι ξεχωριστὸ καὶ ἄσχετο φαινόμενο ἀπὸ τὴν τροπὴ, τουλάχιστο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνιστικῆς Κοινῆς, τοῦ *ο* σὲ *υ* (= *υ,ου*) ἢ τοῦ *ω* σὲ *ου* (= *υ*) σὲ πολλὰς βόρειες κυρίως διαλεκτικὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, ὅπως στὴ Θεσσαλία, Μακεδονία, Βοιωτία κ.ἄ., ὅπου παρατηρεῖται καὶ σήμερα, ὅταν ξέρομε πλέον τώρα ὅτι στὴν ὀμιλουμένη τουλάχιστο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπικρατοῦσαν οἱ ἴδιες συνθήκες προφορᾶς τοῦ *ο*, *ω*, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων φωνηέντων: ἰσόχρονα (ὑστερα ἀπὸ τὴ βαθμιαία ἐξασθένιση καὶ ἀφανισμὸ τῆς προσωδίας). Ἄφοῦ λοι-

1. Ἀθηνᾶ 46 (1935) 189. Τὸ διδάγμα αὐτὸ ἐντυπωσίασε τόσο πολὺ τὸν μαθητὴ τοῦ Β. Ι. Φάβη, ὥστε νὰ τὸ θεωρήσει ὅτι εἶναι «τῶν γενναιοτάτων θεμελιωδῶν διδασμάτων ... ἐν τῶν ἀρίστων διδασμάτων ... αὐτόχρημα praecceptum aureum...», βλ. Β. Ι. Φάβη, Μνημόσυνος λόγος εἰς Γεώργιον Ν. Χατζιδάκην, Θεσσαλονίκη 1941, σσ. 10-11.

πόν τὸ ἀρχ. ο τῶν Θεσσαλῶν, Μακεδόνων, Βοιωτῶν καὶ γενικὰ κάθε Ἑλληνα τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς τοῦ 3 αἰ. π.Χ. δὲν διέφερε πλέον τότε στὴν προφορὰ ἀπὸ τὸ ἀρχ. ω, ἀλλὰ εἴτε γράφονταν μὲ ο, εἴτε μὲ ω, προφέρονταν ἰσόχρονα, ὅπως καὶ σήμερα, μὲ ποιά λογικὴ θὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ νόμος τῆς τροπῆς του σὲ ου (u) σταμάτησε γιὰ μερικοὺς αἰῶνες καὶ ἐπανῆλθε ἀργότερα; Γιατὶ αὐτὴ ἡ ἄποψη ἐπικρατεῖ σήμερα, ὅταν ἀπὸ τοὺς ἐρευνητάς, ἐπειδὴ ἡ γραπτὴ παράδοση τῶν παλαιότερων περιόδων εἶναι ἐλλιπής¹, τὴν ἐμφάνιση τῶν γνωστῶν αὐτῶν γνωρισμάτων τῶν βορείων νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων ἄλλοι τὴν τοποθετοῦν τὸν 16 αἰ. μ.Χ. (Χατζιδάκης), ἄλλοι τὸν 10 (Ἀνδριώτης) καὶ ἄλλοι ἀκόμα πιὸ νωρίτερα, ὡς τὸν 2 π.Χ. αἰ. (K. Dieterich), ὡσὰν «νά διεκόπτετο ἡ παράδοσις τῆς γλώσσης καὶ νά μὴ διεδίδετο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν».

Δ. ΟΙ ΑΛΛΕΣ ΠΑΘΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΛΕΞΕΩΣ *προυν(ε)ικος*

3. Ἡ μετακίνηση τοῦ τόνου : *προυνικός - προύνικος*

Ἐπανερχόμεστε στὴ λ. *προυνικός*. Ὑστερα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε γιὰ τὴν τροπὴ τοῦ ο σὲ ου (*προ- > πρου-*) ἐξηγεῖται πιστεῦω σαφῶς, γιατί δὲν ὑπάρχει κανένα πρόβλημα τοῦ μακροῦ ου, μολονότι προέρχεται ἀπὸ ο, στὸν Ἡρώνδα. Ἄν π.χ. ὁ Ἡρώνδας ἀντὶ τῆς διαλεκτικῆς *προυνικός* χρησιμοποίησε τὴν ἐξίσου διαλεκτικὴ (βοιωτικὴ) λέξη *θουμα*, τί θὰ ἦταν τὸ ου στὰ ποιήματά του μὲ τὰ προσωδιακὰ μέτρα, δὲν θὰ ἦταν μακρό; (Μόνο ἡ Κόριννα, ὅπως εἶδαμε, ἀνωτέρω, σ. 413, σημείωνε τὸ ου πού προέρχονταν ἀπὸ βραχὺ ὤ μὲ ὄυ, π.χ. *δάκρῶ*).

Ἀπομένει τώρα τὸ ζήτημα τοῦ «ἀναβιβασμοῦ» τοῦ τόνου ἀπὸ *προυνικός* - *προύνικος* (ἢ *προυνεικός* - *προύνεικος*: ἡ γραφὴ τοῦ *i* μὲ *I* ἢ *EI* ὅπως εἶδαμε δὲν ἔχει πιά καμιὰ σημασίαν). Στὸ ζήτημα αὐτὸ παρατηροῦμε τὰ ἐξῆς:

1. Ἡ μετακίνηση τοῦ τόνου στὴ λέξη αὐτὴ εἶναι ἓνα γεγονός πού κανένας δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ καὶ παρουσιάζεται καὶ αὐτὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς. Ἀπομένει ἐπομένως ἡ ἐρμηνεῖα τῆς μετακινήσεως, ἡ ὁποία θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὸ ποιά ἐτυμολογία δέχεται κανεὶς ὡς ὀρθή: α) ἂν ἡ λ. ἐτυμολογηθεῖ ἀπὸ τὸ *προυνικός*, τότε ἔχομε ἀσφαλῶς ἀνάβασμα τοῦ τόνου ἀπὸ τὸ *προυνικός* στὸ *προύνικος* β) ἂν ἡ λ. ἐτυμολογηθεῖ ἀπὸ τὴν πρόθεση *προ-* καὶ τὸ *νείκω* ἢ τὸ *ενείκω* (ὅπως δέχεται καὶ ὁ Schmidt), τότε ἔχομε ἀσφαλῶς κατέβασμα τοῦ τόνου ἀπὸ *προυνεικός* - *προύνεικος* σὲ *προυνεικός -

1. Μπορεῖ ὁμως νὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὴν προφορικὴ παράδοση, βλ. Γ. Χατζιδάκι, Σύντομος ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθήναι 1915, σ. 81.

*προυνεικός. Παρατηροῦμε ὅμως ἀμέσως ἐδῶ ὅτι τύποι *προυνεικός καὶ *προυνεικός δὲν μαρτυροῦνται καὶ αὐτὸ φυσικά δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαῖο. Ἐπειτα, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπὸ τὴν πρόθεση *προ* καὶ τὸ θέμα τοῦ ἄορ. τοῦ *ἐνείκω* θὰ εἴχαμε *προυνεικός πού ἐπίσης δὲν μαρτυρεῖται καὶ αὐτὸ ἐννοοῦσε ὁ Frisk, ὥστε νὰ ἀναγκασθεῖ νὰ ὑποδείξει σχηματισμὸ ἀπὸ τὴν πρόθ. *προ-* καὶ ἀπὸ τὴν προστακτικὴ τοῦ *ἐνείκω ἐνείκε*, ὥστε νὰ προέλθει ἔπειτα τύπος *προύνεικος!* (βλ. H. Frisk, Griech. Etym. Wört., στή λ. *προύν(ε)ικος*).

2. Γιὰ τὴ μετακίνηση τοῦ τόνου ἀπὸ τὸ *πορνικός* - *προινικός* σὲ *πρόνικος* κλπ. ὁ Schmidt παρουσιάζει (σ. 163) τὴν ἐξῆς δυσκολία: «Ἐπρεπε» λέγει «τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν ἐπιθέτων σὲ *-ικός* τῆς ἀρχ. Ἑλληνικῆς (καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς Κοινῆς) νὰ ἐμποδίσαι τὴ λέξη νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ αὐτὰ καὶ νὰ μετακινήθεῖ πρὸς τὰ ἐπίθετα σὲ *ΐκος*, ἐφόσον ἄλλωστε καὶ τὸ *πορνικός* ἐξακολουθοῦσε νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ οἱ δύο λέξεις συνδέονταν μὲ τὴν ἴδια σημασία: *zügellos* = ἀχαλίνωτος. «Πρέπει» λέγει «κάποια αἰτία (κάποια δύναμη: *eine treibende Kraft*) νὰ διευκόλυνε αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ».

α) ὅτι ἡ λ. *πορνικός* μποροῦσε νὰ χρησιμοποιεῖται στὴ λόγια γλῶσσα, τὸ εἶπαμε ἤδη ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι λόγος νὰ μὴν εἶναι δυνατὸ νὰ συνυπάρχει μὲ τὴν *προινικός* πού χρησιμοποιοῦνταν στὴν ὁμιλουμένη (βλ. ἀνωτέρω, σ. 406).

β) πράγματι στὴν ἀρχαία (καὶ μεταγν.) Ἑλληνικὴ τὰ ἐπίθετα σὲ *-ικός* εἶναι πολυάριθμα (βλ. P. Kretschmer-E. Locker, Rückläuf. Wörterb. d. gr. Sprache, Göttingen 1963, ὅπου περιλαμβάνονται σὲ 19 σελίδες: 337-355). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴ νεοελλ. Κοινῆ. Εἶναι 123 φορές περισσότερα ἀπὸ τὰ ἐπίθετα σὲ *-ικός* ἢ *ΐκος* (βλ. Γ. Κουρμούλη, Ἀντίστροφον Λεξικὸν τῆς νέας Ἑλληνικῆς, Ἀθῆναι 1967, ὅπου περιλαμβάνονται σὲ 41 σελίδες: 342-383). Ὅμως τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν ἐμπόδισε οὔτε στὴν ἀρχαία καὶ μεταγενέστερη, οὔτε στὴ μεσαιωνικὴ, οὔτε στὴ νέα Ἑλληνικὴ νὰ ἔχουμε μετακίνηση ἐπιθέτων σὲ *-ικός* πρὸς τὰ ἐπίθετα σὲ *-ικός* ἢ *ΐκος*. Στὴν ἀρχ. ἑλλ. π.χ. τὸ *συντελικός* μὲ τὴν πρόθεση *ὑπὲρ* ἔγινε *ὑπερσυντέλικός*, τὸ *φυσικός* μὲ τὸ στερητικὸ ἀ- ἔγινε *ἀφύσικος* (πβ. τὸ νεώτερο *ἀνήθικος* ἀπὸ τὸ *ἠθικός*). Ἐπίσης πολλὰ ὀνόματα μὲ β' συνθετικὸ τὰ οὐσ. *δίκη* καὶ *νίκη* δὲν ἀκολούθησαν τὸ πλῆθος τῶν ἐπιθέτων σὲ *-ικός* ἀλλὰ τὰ ἄλλα σὲ *ΐκος* καὶ ἔγιναν *ΐδικος* καὶ *ΐνικος*. Καὶ στὴ μεσαιωνικὴ καὶ νέα Ἑλληνικὴ πολλὰ πρόων ἐπίθετα σὲ *-ικός* μεταπήδησαν γιὰ διαφόρους λόγους στὰ ἄλλα, τὰ λιγότερα, σὲ *ΐκος* ἢ *-ικός*, π.χ. τὸ *ἠπειρωτικός* (= ὁ τῆς ἠπείρου, βλ. Θουκυδ. 3,102) ἔγινε *ἠπειρώτικος*, τὸ ἀρχ. *νησιωτικός* ἔγινε *νησιώτικος*. Ἐπίσης ἀπὸ τὸ ἀρχ. *κλέπτης* τὸ ἐπιθ. ἦταν *κλεπτικός*, ἀπὸ τὸ νεώτ. ὅμως *κλέφτης* τὸ ἐπίθετο ἔγινε *κλέφτικος*. Πβ. ἀκόμα τὰ: *ἀνταρτικός* καὶ *ἀντάρτικος*, *ρωσσιικός* καὶ *ρούσσιος*, *ρωμαϊκός* καὶ *ρωμαϊκός* κ.ἄ. Στὸ μεσαιῶνα ἔχουμε τὰ: *Βενετικός* ἀπὸ *βενετικός*, *Ἐμπειρικός* ἀπὸ *ἐμπειρικός*, *Παχτικός* ἀπὸ *παχτικός*, καθὼς καὶ τὸ νεοελλ. *λαγωνίκα* ἀπὸ τὸ *λαγωνικός* = *λακωνικός*.

Ἐπομένως καὶ στὸ πορνικός ὅταν μεταμορφώθηκε ἀπὸ φωνητικούς λόγους σὲ προνικός, δὲν ὑπῆρχαν ἐμπόδια, ὥστε νὰ μὴ θεωρηθεῖ, ὅπως εἶπαμε, ὡς σύνθετο ἀπὸ τὴν πρόθεση προ- (βλ. Γραμματικούς - ὁ Schmidt, σ. 163 ὀνομάζει τὸ προ «γνωστὸ») καὶ ἀσφαλῶς θὰ τὸ ἔννοεῖ ὡς πρόθεση-) καὶ νὰ μὴ ἀκολουθήσει κανονικὰ τὰ ἐπίθετα σὲ -ικός, ὅπως ἀξιόνικός, ἱππόνικός, καλλίνικός, φιλόνικός καὶ κυρίως τὸ ἐπίνικός. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τονισμό, στὴ διατήρηση τοῦ διαλεκτικοῦ οὐ νὰ βοήθησε καὶ ἡ ἀντίθετη σημασιολογικὰ λέξη προύχοντες.

4. Ἡ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη τῆς λέξεως πορνικός κλπ. = προνικός.

Γιὰ τὴ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη τῆς λ. ὁ Schmidt εἶπε (σ. 162) ὅτι «ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δυσκολία τῶν τριῶν φωνητικῶν μεταβολῶν α) μετάθεση πορ->προ-, β) τροπὴ ο>ου καὶ γ) μετακίνηση τοῦ τόνου: πορνικός>προύνικός κλπ. ἔπρεπε παράλληλα νὰ γίνεῖ καὶ ἡ σημασιολογικὴ μεταβολὴ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἔννοια: ἀχαλίνωτος (zügellos) καὶ αὐθάδης (ungezogen), πού παρουσιάζει ἐπίσης ἡ λ. προύνικός, στὸν κοινωνιολογικὸ ὄρο: ἀχθοφόρος (Lastträger), παιδί γιὰ θελήματα (Laufbursche)», πβ. ἄνωτέρω σ. 406.

Δὲν γνωρίζω γιατί τὸ σημειώνει αὐτὸ ὁ Schmidt. Ἄν νομίζει ὅτι ἡ σημασιολογικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη παρουσιάζει δυσκολία (ἀλλὰ ποιὰ;), ἡ ἀπάντηση εἶναι ἡ ἐξῆς: 1) καὶ οἱ δυὸ σημασίες εἶναι γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν, ὅποια καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως. Ἐπομένως πρέπει ἀπὸ τὴ μιὰ νὰ προῆλθε καὶ ἡ ἄλλη. Παράλληλα ὅμως ἡ λ. παρουσιάζει καὶ ἄλλες σημασίες (βλ. Α. Θαβώρη, Φίλτρα, 39 κέξξ.). 2) Ἦδη οἱ Γραμματικοί, σημειώνοντας τὶς σημασίες τῆς, γράφουν: «σημαίνει δὲ τοὺς ὑβριστάς (πβ. Πολυδ. VI, 153: πόρνος ... βίαιος, ὑβριστῆς ...) καὶ ἄνδρας ἱσταμένους ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ φέροντας ὄνια ...» Ἡρωδιαν. Γραμμ. 445,7 καὶ 574,9, ἡ «οὐ τὸν ἀκόλαστον, ἀλλὰ τὸν κομίζοντά τινα ἐξ ἀγορᾶς...» Αἰλ. Διονυσ. ἀπόσπασμα 71-284 κλπ. Ἴδου τώρα πῶς ἀποδίδει τὰ συνώνυμα τῆς λ. ἀκόλαστος ὁ Πολυδεύκης, VI,126: «κίναϊδος, πόρνος ... ἀκόλαστος ... εὐωνότερος τὴν ὥραν τῶν ἀποκεκηρυγμένων¹ ὠνίων(!)...». Αὐτὸ σημαίνει πῶς οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἴδους αὐτοῦ, δηλ. οἱ πόρνοι ἢ πορνικοὶ ἐσύχναζαν στὴν ἀγορὰ καὶ φυσικὰ ἔκαμαν παράλληλα καὶ τὴ δουλειὰ τοῦ ἀχθοφόρου ἢ αὐτοῦ πού κάνει θελήματα. 3) πβ. ἀκόμα καὶ τὰ ἐξῆς: πορνίδιον ἢ μικρὰ παῖς, Σουΐδας 2081 (ἔκδ. Ada Adler, 1971), πόσθων κυρίως λέγεται παιδάριον, Λεξ. Φωτίου, στὴ λ. πόσθων, (ἔκδ. S. A. Naber, 1965).

Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ σημασίες τῆς λ. προύνικός ἀ-

1. Ἀ π ο κ η ρ ὄ σ σ ω = πουλῶ κάτι διαλαλώντας το (με κήρυκα), προσφέρω γιὰ πώληση ἢ τὸ βάζω σὲ δημοπρασία (βλ. LSJ, στὴ λ.).

ποδεικνύουν ὡς ἀναμφισβήτητη τὴν ἐτυμολογία τῆς ἀπὸ τῆ λ. πορνικός καὶ ὑποστηρίζουν ὡς γεγονός πλεόν τὶς φωνητικὲς τῆς ἀλλοιώσεις, ὅπως ὅποτε χρήσιμες γιὰ τὴ λύση καὶ ἄλλων ἐτυμολογικῶν προβλημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου, τοῦ 3 π.Χ. αἰώνα.

E. Η ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΠΟΥ ΔΕΧΕΤΑΙ Ο SCHMIDT

Ὅπως εἶδαμε ἤδη, στὸ ἄρθρο του ὁ Schmidt παραδέχεται ὅτι ὀρισμένες ἀπὸ τὶς φωνητικὲς μεταβολὲς ἢ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα, μὲ τὰ ὅποια ὑποστηρίζεται τὴν ἐτυμολογία τῆς προύνικος ἀπὸ τὴν πορνικός, δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανα, ὅπως π.χ. ἡ μεταβολὴ πορ->προ- (σ. 163, βλ. ἀνωτέρω, σ. 403) ἢ ἡ δυνατότητα νὰ ἐτυμολόγησε ὁ Ἡρώνδας τὴν προύνικος ἀπὸ τῆ λ. νίκη (σ. 162). Τελικὰ ὅμως, ἀφοῦ βρεῖ γιὰ κάθε μιὰ περίπτωση καὶ ἀπὸ μιὰ ἢ περισσότερες δυσκολίες, ἰδίως στὴν περίπτωση τῆς τροπῆς προ->προ-, ἀποφαίνεται (σ. 165), παρωδώντας τὸν τίτλο τοῦ ἄρθρου μου στὰ Ἑλληνικά 30 (1977), ὅτι ἡ ἐτυμολογία ἀπὸ τὸ πορνικός εἶναι «λιγότερο καὶ ἀπὸ πειστικὴ (nichts weniger als überzeugend)».

Ὡστόσο, - καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ διαφορὰ του μὲ ἄλλους - ὁ Schmidt δὲν σταματάει στὴν ἄρνηση. Συνεχίζοντας προχωρεῖ στὴν ὑποστήριξη τῆς ἐτυμολογίας ποῦ θεωρεῖ σωστὴ καὶ ποῦ εἶναι ἐκείνη τῶν ἀρχαίων Γραμματικῶν: ἀπὸ τὴν πρόθεση προ- καὶ τὸ ἐνεῖκαι. Γιαυτὸ καὶ ἐπανέρχεται στὸν H. Frisk τὸν ὁποῖο σχολιάζει ὡς ἐξῆς (σ. 165): «Ὁ Frisk» λέγει «ἀπορρίπτει σωστὰ τὴ μιὰ ἐτυμολογία τῶν ἀρχαίων Γραμματικῶν ἀπὸ τὶς δυὸ ποῦ προϋποθέτουν τὴ γραφὴ μὲ εἰ: τὴν ἐτυμολογία ἀπὸ τὴν πρόθεση προὐ καὶ τὸ νεῖκος, διότι ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ παρουσία στὴ λ. τοῦ ου. Γιὰ τὴν ἄλλη ὁ Frisk ἔχει ἀμφιβολίες (ἐδῶ ὁ Schmidt παραθέτει τὸ χωρίο τοῦ Frisk : «oft als Nom. agentis aus προενεῖκαι abgeleitet ..., was sowohl wegen der Bildung [vom Irv.?] wie wegen des schwerverständlichen Präfixes etwas bedenklich scheint)». Καὶ συνεχίζει ὁ Schmidt: «αὐτὲς οἱ ἀμφιβολίες τοῦ Frisk ἔκαναν καὶ τὸν Θαβώρη νὰ ζητήσει μιὰ ἄλλη ἐτυμολογία». Διερωτᾶται ὅμως τελικὰ: «Εἶναι ὅμως οἱ ἀμφιβολίες αὐτὲς τοῦ Frisk τόσο σοβαρές;» καὶ προσθέτει καὶ τὴ γνώμη τοῦ P. Chantraine (Dictionnaire etymologique de la langue grecque, III [1974] 943), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν ἄποψη αὐτὴ «plausibel» (δηλ. εὐλογη, παραδεκτὴ), «μόνο ὅμως» λέγει «ποῦ ὁ Chantraine δὲν προσκομίζει ἀποδείξεις» (!). «Καὶ ὅμως» συνεχίζει ὁ Schmidt (σ. 165-166) «γιὰ τὸν σχηματισμὸ ἐνὸς «Nomen Agentis σὲ -ο- ἀπὸ τὸ ἀοριστικὸ θέμα ἐνεικ- δὲν ὑπάρχει κανένα πρόβλημα». Καὶ παραθέτει ὅμοιες, ὅπως νομίζει, ἀρχ. λέξεις, ὅπως: ἄμοφαγος, ἄωτοφαγοί κλπ., συκοτραγίδης, κριθο-κοτινοτραγός (ἐπίσης τραγός), βουθόρος (ἐπίσης θορός), αὐτόμολος, ἐρογλάβος. «Ὅλα αὐτὰ τὰ σύνθετα» λέγει «ἀνήκουν στὸν β' ἀόριστο, ἐπομένως δὲν χρειάζεται εἰδικὰ νὰ σκεφτοῦ-

με τὴν προστακτικὴν, ὅπως κάνει ὁ Frisk (σ.166)».

Ἄλλὰ καὶ πάλι δὲν πρόσεξε ὁ Schmidt τὶς ἀκόλουθες δυσκολίες ποὺ ὀδηγοῦν καὶ πάλι στὴν ἀπόρριψη καὶ αὐτῆς τῆς ἐτυμολογίας.

1) Ἄπὸ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέρει, κανένα δὲν ἔχει ὡς α' συνθετικὸ πρόθεση, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ προύν(ε)μικος (προινικός κλπ.) προέρχεται ἀπὸ τὴν πρόθεση πρό καὶ τὸ ἐνεῖν-αι, ἀλλὰ ὄνομα οὐσιαστικὸ ἢ ἐπίθετο, ὅπως: ὠμός, λωτός, σῦκον, κριθή, κότινος, βοῦς, ἔργον, καθῶς καὶ μιὰ ἀντωνυμία, τὴν αὐτὸς στὸ αὐτόμολος.

2) Ὅσα ἀπ' αὐτὰ ἀντιστοιχοῦν σὲ σχετικὰ ρήματα, τὰ ρήματα αὐτὰ μαρτυροῦνται ὅλα ὡς κανονικὰ παρασύνθετα, ὅπως: ὠμο-φαγέω, μεταγν., συκο-τραγέω, ἐργολαβέω, αὐτομολέω (πβ. αὐτοκτονέω, αὐτο-πραγέω, νεώτ. περι-αυτολογῶ) κλπ.

3) Ὅλα ἐπίσης τὰ παραδείγματα ἔχουν τὸν τόνο τους στὴν παραλήγουσα, ὅπως: ὠμοφάγος, λωτοφάγος, κοτινοτράγος, βουθόρος, ἐργολάβος κλπ., πράγμα ποὺ ὀδηγεῖ σὲ σύνθετο *προυνεῖκος (Frisk). Μοναδικὴ ἐξαιρέση ἀποτελεῖ τὸ αὐτόμολος ποὺ εἶναι ὅμως λέξη πολὺ μεταγενέστερη (3 αἰ. μ.Χ., βλ. LSJ. στή λ.).

4) Θὰ μπορούσε νὰ ἀναφέρει τὸ ἐπίθ. ἐπίμολος, λέξη ἀρχαία ποὺ ἔχει ὡς α' συνθετικὸ πρόθεση καὶ ποὺ μαζὶ μὲ τὸ ἀρχ. ἐπίσης ἀγχί-μολος (κυρίως ἐπιρρηματικά: ἀγχίμολον) ὑπῆρξαν, νομίζω, τὰ πρότυπα γιὰ τὸν σχηματισμὸ τοῦ σφισί-μολος Ἡσύχ., ἀκώμολος Σουῖδας καὶ φυσικὰ καὶ τοῦ αὐτόμολος (πβ. καὶ νεώτ. κεντρο-μόλος καὶ κεντρό-μολος). Ἄλλ' ὅμως, ὅπως γιὰ τὸ αὐτό-μολος τὸ αὐτο-μολέω ἔτσι καὶ γιὰ τὸ ἀγχί-μολος μαρτυρεῖται παρασύνθετο ρῆμα ἀγχιμολέω, ἐνῶ γιὰ τὸ ἐπί-μολος δὲν μαρτυρεῖται ἀντίστοιχο *ἐπιμολέω, ἀλλὰ κανονικὰ τὸ ἐπι-βλώσκω, σύμφωνα μὲ τὸν χρυσὸ κανόνα τοῦ Scaliger.

Εἶναι ὅμως δύσκολο νὰ δεχτοῦμε κανονικὸ σχηματισμὸ τοῦ ἐπίμολος ἀπὸ τὸ ἐπιμολεῖν τοῦ ἐπιβλώσκω, γιατί δὲν σώζεται κανένας ἄλλος ὅμοιος σχηματισμός: οὔτε ἀπὸ τὰ ἀποβλώσκω, ἀμβλώσκω, ἐξαμβλώσκω, καταβλώσκω, παραβλώσκω, προβλώσκω ἔχουμε *ἀπόμολος, *ἀνάμολος, *ἐξανάμολος, *κατάμολος, *παράμολος, *πρόμολος οὔτε ἀπὸ τὰ προτρώγω (ἀόρ. προέτραγον καὶ προέφαγον) ἔχουμε *πρότραγος ἢ *πρόφαγος, οὔτε ἀπὸ τὸ προθρώσκω (προθορεῖν) ἔχουμε *πρόθορος, οὔτε ἀπὸ τὸ προλαμβάνω (προλαβεῖν) ἔχουμε *πρόλαβος κλπ.

5) Ἄπὸ τὸ θέμα ἐνεῖν- ἔχουμε α' ἀόρ. ἦνεικα καὶ β' ἦνικα (βλ. I.SJ, στή λ. φέρω IV). Ὅμως α) εἶναι τυχαῖο ὅτι, ἐνῶ μαρτυροῦνται τύποι σύνθετοι μὲ τὶς προθέσεις: ἀνά, ἀπό, ἐκ (ἐξ), ἐν, εἰς, ἐπί, μετά, πρὸς, σὺν δὲν σώθηκε κανένας τύπος μὲ τὴν πρόθεση πρό; β) ἂν ἀπὸ τὸ ἀμάρτυρο *προενεῖκαι σηηματίστηκε πράγματι τὸ προύν(ε)μικος, εἶναι τυχαῖο πάλι τὸ ὅτι δὲν σώθη-

κε οὔτε ἓνα ὅμοιο ὄνομα ἀπὸ τὰ σύνθετα μὲ τις ἄλλες προθέσεις, π.χ. *ἀνένεικος, *ἐξένεικος, *μετένεικος, *συνένεικος κλπ., ἢ ἐφόσον παρουσιάζει παραδείγματα σχηματισμοῦ ἀπὸ θέματα β' ἀορίστου (ὅπου ἀνήκει καὶ τὸ ἐπίμολος!) *ἀνένικος, *ἐξένικος, *μετένικος, *συνένικος κλπ., ἐπομένως μὲ τὸ ἰ βραχὺ (διαφωνῶντας ἐδῶ καὶ ὁ ἴδιος μὲ τὸν Θεοδοῦριδῃ ποῦ ἀποκλείει βραχὺ ἰ στῆ λέξῃ);

6) Ἀπὸ τὸ ἐνεῖκαι ἀόρ. β' ἤνῃκα θὰ μπορούσαμε ἐπίσης νὰ περιμέναμε παράγωγα, π.χ. *ἐνοικός, ὅπως ἀπὸ τὸ λείπω, ἀόρ. ἔλιπον ἔχουμε λοιπὸς καὶ ἔπειτα, ὅπως ἀπὸ τὰ ἀπολείπω, ἐπιλείπω, ἔλλειπω, καταλείπω, παραλείπω, προσλείπω, ὑπολείπω κλπ. ἔχουμε ἀπόλοιπος, ἐπίλοιπος, ἔλλοιπος, κατάλοιπος, παράλοιπος, πρόσλοιπος, ὑπόλοιπος κλπ. ἔτσι καὶ ἀπὸ τὰ ἀνενεῖκαι, ἀπενεῖκαι, ἐξενεῖκαι κλπ. θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαμε *ἀνένεικος, *ἀπένεικος, *ἐξένεικος κλπ. καὶ φυσικὰ ἀπὸ τὸ *προνεῖκαι *προύνεικος. Εἶναι λοιπὸν καὶ πάλι τυχαῖο ὅτι οὔτε ἓνα τέτοιο ὄνομα δὲν μᾶς σώθηκε;

7) Τὸ θέμα ἐνεικ- ἀντὶ ἐνεγκ- εἶναι κυρίως ἰωνικὸ-ἐπικὸ (λυρικό, βλ. LSJ στῆ λ. φέρω IV). Ἐν τούτοις, ὅπως εἶδαμε (ἀνωτέρω σ. 414), οἱ Γραμματικοὶ ἀναφέρουν τῆ λ. προύν(ε)μος ὡς Βοιωτικῆ (Ἑρωδιανοῦ, Γραμμ. 445,7 καὶ 574,9, Μέγα Ἑτυμολ. 691,19) ἢ ὡς λέξῃ τῶν Βυζαντινῶν (Πολυδ. 7, 132). Ἐπομένως καὶ ἡ μαρτυρία αὐτὴ ἀποκλείει καὶ πάλι τὴν ἐτυμολογία τῆς ἀπὸ τὴν πρόθεση προὶ καὶ τὸ ἐνεῖκ-αι, ἐνῶ ἀντίθετα ἐνισχύει τὴν ἐτυμολογία τῆς ἀπὸ τὴν πορνικός, ἀφοῦ, ὅπως εἶδαμε σὲ βόρειες ἑλληνικὲς διαλέκτους καὶ στῆ Βοιωτία ἔχουμε τὸν 3 αἰ. π.Χ. τροπὴ ο(ο,ω) σὲ ου (υ).

Ὁ Schmidt τελειώνοντας καταβάλλει προσπάθεια νὰ ἐρμηνεύσει καὶ τὴ σημασιολογικὴ λειτουργία τῆς προθέσεως προὶ στὸ *προνεῖκαι (σσ. 160-167). «Ἡ πρόθεση προὶ λέγεται σύμφωνα μὲ τὸν E. Schwyzer (Griech. Gramm., II 505) ἔχει τὴν ἔννοια τῆς κινήσεως πρὸς τὰ μπρὸς καὶ μπορεῖ νὰ ὀδηγεῖ ἢ μακριὰ ἀπὸ ἓνα πρόσωπο ἢ πράγμα ἢ κοντὰ σ' αὐτό. Ἔτσι ἐρμηνεύει ὁ Schwyzer (ἐ. ἀ. σημ. 2) τὸ προύνεικος ἀπὸ τὸ *προνεῖκαι ὡς «αὐτὸς ποῦ ἀποκομίζει φορτία ἀπὸ τὴν ἀγορά, ἀχθοφόρος (Lasten vom Markt wegtragend)». Ἐδῶ ὁ Schmidt ἐπικαλεῖται ὡς συγγενικὸ παράδειγμα (απιθανῶς οικεῖο = mutmasslich) τὸ σύνθετο προφέρω, στὸ ὁποῖο προσπαθεῖ - μάταια νομίζω - νὰ προσδώσει τὴ σημασία: κουβαλῶ φορτία. Γιὰ τὸν λόγον αὐτὸν μνημονεύει πρῶτα τοὺς ὁμηρικὸς στίχους:

Z 345 -ὡς μ' ὄφελ' ἤματι τῷ ὅτε με πρῶτον τέκε μήτηρ
οἴχεσθαι προφέρουσα κακῆ ἀνέμοιο θύελλα καὶ
υ 63 -αὐτίκα νῦν, ἢ ἔπειτά μ' ἀναρπάξασα θύελλα
οἴχοιτο προφέρουσα κατ' ἠερόεντα κέλευθα

ὅπου ὅμως ἡ σημασία τοῦ προφέρω εἶναι: ἀρπάζω, παρασύρω, ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι εἶναι «ὅμοιες μαρτυρίες» (passende Belege). Στῆ

συνέχεια αναφέρει ἄλλα δυὸ ὁμηρικὰ χωρία, στὰ ὅποια τὸ προφέρω πιστεύει ὅτι ἔχει σὲ πρῶτο βαθμὸ τὴν «ἄλλη σημασία»: προσκομίζω, κομίζω (ἀντι προσφέρω). Τὰ χωρία εἶναι:

P 120

περὶ Πατρόκλοιου θανόντες

σπεύσομεν, αἶ κε νέκυν περ' Ἀχιλλῆϊ προσφέρωμεν
γυμνόν,...

καί I 323

ὡς δ' ὄρνις ἀπτῆσι νεοσσοῖσι προσφέρῃσι
μάστακ', ἐπεὶ κε λάβῃσι,...

«Ἐπομένως» λέγει «ἡ σημασία «κομιστής» εἶναι ἀκόμα πιὸ ταιριαστὴ μὲ τὴν σημασία τοῦ προύν(ε)ικος=ἄχθοφόρος. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐνεῖκαι εἶναι ἰωνικό, ἀφοῦ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου, (Bechtel, Dial. III, 203), ἐντάσσεται στὴ διάλεκτο αὐτῆ, ἀπ' ὅπου ὕστερα πέρασε στὴν Κοινὴ».

Νομίζω πῶς καὶ τὸ οἰκοδόμημα τῶν εἰκασιῶν αὐτῶν τοῦ Schmidt εἶναι χτισμένο στὴν ἄμμο, γιατί:

α) ἡ σημασία τῆς λ. προσφέρω στὰ χωρία αὐτὰ (ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα) εἶναι προσφέρω, τὸ ὅποιο, κι ἂν ἀκόμα ὑποθέσουμε ὅτι μπορεῖ νὰ καταλήξει στὴ σημασία: προσκομίζω, κομίζω, αὐτὸ δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκη ὅτι μπορεῖ νὰ πάρει καὶ τὴν σημασία: κουβαλῶ φορτία (πβ. Θουκυδ. 6,69: οἱ μάντιες σφάγια προῦφερον), ἐπομένως καὶ ὁ κομιστής δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκη ὅτι μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἄχθοφόρος! "Ἄρα ἡ σημασία προσφέρω=κουβαλῶ φορτία εἶναι ἴσως πιθανή, ἀλλὰ δὲν μαρτυρεῖται!" Ἄλλωστε ἀπὸ τὸ προσφέρω δὲν σώθηκε κανένα οὐσιαστικὸ παράγωγο μὲ τέτοια ἢ ὅμοια σημασία (βλ. LSJ, στὴ λ. προφερέης = ὁ προέχων, ὑπερέχων, λ. πρόφορος=προηγούμενος).

β) Τύπος *προενεῖκαι εἶδαμε ἐπίσης ὅτι εἶναι ἀμάρτυρος καί, ὅπως ἔχω νομίζω ἀποδεικνύει, δὲν εἶναι εὐκόλο ἀπ' αὐτόν νὰ σχηματιστεῖ στὴν ἀρχ. Ἑλλην. ὄνομα: προύνεικος.

γ) Κι ἂν ἀκόμα ἦταν δυνατὸς ὁ σχηματισμὸς προύνικος ἀπὸ τὸ *προενεῖκαι κατὰ τὸ σχῆμα ἐπιμολέω - ἐπίμολος, πάλι πῶς θὰ ἐξηγηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ μιὰ συχνὴ ὁμηρικὴ λέξη (ἐνεῖκαι) σώθηκε μόνο ἓνα ὄνομα προύν(ε)ικος μόλις τὸν 3 αἰ. π. Χ. (Νέα Κωμωδία καὶ Ἡρώνας) καὶ μάλιστα ὄχι μὲ τὴν σημασία: κομιστής ἢ ἄχθοφόρος, ἀλλὰ κοινωνικὰ κατώτερος ἄνθρωπος καὶ ἐπειτα, ὅπως μαρτυροῦν καὶ οἱ Γραμματικοί, ὑβριστής, ἀκόλαστος, ὅσο καὶ ἂν ἄλλοι ἀργότερα ἀποκηρύσσουν αὐτὴ τὴν σημασία (οὐ τὸν ἀκόλαστον, ἀλλὰ ... Αἴλιος Διονύσιος, Φώτιος), ἐπειδὴ δὲν ταίριαζε στὴν ἐτυμολογία ἀπὸ τὸ *προενεῖκαι.

δ) Ἡ ἴδια σημασία: ἀκόλαστος, πορνικὸς ἐπεκράτησε καὶ κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, π.χ. προυνικός lascivus CGL 3,332, 51 (A. Goetz), ὅπως πιστοποιεῖται καὶ στὰ παράγωγα: προυνικία καὶ προυνικεύω (A. I. Thaworis, Ἑλληνικά 30[1977-78]74, σημ. 2, πβ. καὶ ΦΙΛΤΡΑ [1975] σσ. 42).

ε) Εἶδαμε, τέλος, ὅτι οἱ Γραμματικοὶ ἀναφέρουν τὶς λέξεις προύν(ε)ικος

καὶ ἐνεῖκαι ὡς λέξεις τῆς βοιωτικῆς (αἰολικῆς) διαλέκτου καὶ ὄχι ἰωνικῆς - ὀμηρικῆς, ὅπως πράγματι εἶναι.

*

Ἔστερα ἀπ' αὐτὰ πιστεύω πλέον νὰ ἔχει διαπιστωθεῖ καὶ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀκόμα μιὰ φορά τὸ γνωστὸ δίδαγμα κορυφαίων ἐρευνητῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ὅπως εἶναι π.χ. ὁ Α. Κοραῆς καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκης, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἔχει ἀδιάσπαστη ἐνότητα καὶ ὅτι ἡ σχέση, ὅχι μόνο ἀνάμεσα στὶς διαδοχικῆς περιόδους τῆς, ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα στὴν ἀρχαία καὶ τὴ νέα Ἑλληνικὴ εἶναι στενότερη¹. Κι ἀκόμα ὅτι ὅχι μόνο ἡ καλὴ γνώση τῆς ἀρχαίας καὶ μεταγενέστερης Ἑλληνικῆς βοηθάει ὡς γραπτὴ παράδοση στὴν ἐρμηνεία καὶ κατανόηση τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας Ἑλληνικῆς («ὅποιος ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν χωρὶς τὴν γνώσιν τῆς ἀρχαίας ἢ ἀπατάται ἢ ἀπατᾶ» Α. Κοραῆς², «μελέτη τῆς νέας γλώσσης, χωρὶς ἀριάν γνώσιν τῆς παλαιᾶς εἶναι αὐτόχρομη ἀνυστεία» Ἰω. Συκουτρῆς³), ἀλλὰ καὶ ἀντίστροφα ἡ καλὴ γνώση καὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς (Κοινῆς καὶ ἰδιωμάτων) καὶ περισσότερο ἴσως αὐτὴ ὡς προφορικὴ παράδοση, προσφέρει ἐπίσης ἀνεκτίμητη βοήθεια στὴν ἐρμηνεία καὶ κατανόηση ἐτυμολογικῶν καὶ ἄλλων γλωσσολογικῶν προβλημάτων τῆς ἀρχαίας καὶ μεταγενέστερης Ἑλληνικῆς. Ἐπομένως γιὰ τὴν ἐρευνα ἐτυμολογικῶν π.χ. προβλημάτων τοῦ λεξιλογίου τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς δὲν ἀρκεῖ μόνο ἡ μαρτυρία ἐνὸς λογίου ποιητοῦ ποῦ ἐξακολουθεῖ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ νὰ γράφει ἀκόμα ποιήματα μὲ προσωδιακὰ μέτρα, ὅπως ὁ Ἑρώνδας. Μιὰ τέτοια ἀπαρχαιωμένη καὶ ἐσφαλμένη μέθοδος μόνο ἄπειροι φιλόλογοι, ὅταν, χωρὶς μάλιστα νὰ γνωρίζουν Γλωσσολογία, καταπιάνονται μὲ γλωσσολογικὰ θέματα⁴, μπορεῖ νὰ ἐφαρμόσουν. Χρειάζεται παράλληλα καὶ ἡ καλὴ γνώση, ὅσο εἶναι δυνατὸ, τῆς ὀμιλουμένης, τόσο τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὅσο καὶ τῶν ἄλλων περιόδων τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

1. Γ. Χατζιδάκης, Γλωσσολογικὰ Ἐρευνὰ Α', Ἀθῆναι 1934, σ. 4.

2. Στὸ ἴδιο, σ. 4.

3. Ἰω. Συκουτρῆς, Μελέται καὶ ἄρθρα, Ἀθῆναι 1956, σ. 334.

4. Βλ. Α. Ι. Thaworis, Ἑλληνικά 30 (1977/78) σσ. 73-83 καὶ Πρακτικὰ 1521/15-5-1980 τῆς Συνεδρίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης, σσ. 2-36 καὶ Glotta 27(1939)212 κέξ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

- N. Π. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη 1976 (ἀν. 1971).
- Δ. Δημητράκου - Μεσισηλῆ, Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τόμοι 1-9, Ἀθῆναι 1954-1958.
- A. I. Θαβώρη, Φιλολογικά καὶ γλωσσικά, ΦΙΛΤΡΑ, τιμητικὸς τόμος Σ. Γ. Κασσιμένου, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 37-42.
- MNE=Γ. Χατζιδάκη, Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά, Ἀθῆναι 1 (1905), 2 (1907).
- Ἰ. Πικατόρου, Ρίμα θρηνητικὴ εἰς τὸν πικρὸν καὶ ἀκόρεστον Ἀδην, βλ. E. Κριαρᾶ, Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου 2 (1940) 20-69.
- N. Γ. Πολίτου, Ἐκ τῶν Μιμιάμβων τοῦ Ἡρόνδου, Ἔστια 1892, σ. 89.
- M. Τριανταφυλλίδη, Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ, Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή, Ἀθῆναι 1938 (=Ἀπαντα 3).
- M. Φιλήντα, Γλωσσογνωσία καὶ Γλωσσογραφία Ἑλληνικῆ, Ἀθῆναι ἀ.ξ. ΦΙΛΤΡΑ (ἢ Φίλτρα), βλ. A. I. Θαβώρη, Φιλολογικά καὶ γλωσσικά.
- Γ. Χατζηδάκι, Μεσαιωνικά καὶ νέα Ἑλληνικά, Ἀθῆναι 1, 1905, 2, 1907 (=MNE).
- BCH= Bulletin de Correspondance Hellénique, Paris.
- F. Bechtel, Die griechischen Dialekte (1-3), Berlin 1921-1924.
- I. Bekker, Anecdota graeca (1-3), Berlin 1814-1821.
- BSL=Bulletin de la Société de Linguistique de Paris. Paris
- C. D. Buck, The Greek Dialects, Chicago - London 1965³.
- Corpus Glossariorum Latinorum, ed. A. Goetz. (τόμοι 1-7, Leipzig 1888-1903) =CGL.
- Ducange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis I,II, Lugduni 1688 (=Graz-Austria 1958).
- H. Erbsse, Untersuchungen zu den attizistischen Lexika, Berlin 1956.
- H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, Band I, 1960, II, 1970, III, 1972.
- W. Headlam - A. D. Knox, Herodas, Cambridge 1922.
- O. Hoffmann - A. Scherer, Geschichte der griechischen Sprache, I, Berlin 1969 (Götschen)
- T. Kock, Comicorum Atticorum Fragmenta, I, II, III (=CAF).
- P. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt, Wien 1905.
- A. Lentz, Grammatici Graeci, Leipzig 1868 (=Hildesheim 1965).
- Lex. LSJ (ἢ LSJ)=Liddell-Scott-Jones - Mackenzie, Greek - English Lexicon, Oxford 1968⁹.
- LSJ=Lex. LSJ.
- E. Mayer - H. Sch moll, Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, Band, I Laut- und Wortlehre, I Teil, Einleitung und Lautlehre, (de Gruyter) Berlin 1970.
- St. Psaltes, Grammatik der byzantinischen Chroniken, Göttingen 1913 (β έκδ. 1974).

- R. Reinzenstein, Geschichte der griechischen Etymologika, Leipzig 1897 (=Amsterdam 1964).
- V. Schmidt, Sprachliche Untersuchungen zu Herondas, Berlin 1968.
- V. Schmidt, Herondas und das Problem der Etymologie von προυν(ε)ικος, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 37(1980) 161-167.
- E. Schwyzer, Dialectorum graecarum exempla epigraphica potiora, Leipzig 1923 (äv. Hildesheim 1960).
- E. Schwyzer, Griechische Grammatik, München, Band I, 1959^s, II, 1966^s, III, (Register) 1968^s, IV, 1969.
- E. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, Cambridge I - II, 1887.
- O. Szemerényi, Syncope in Greek and Indo-European and the Nature of Indo-European accent, Naple 1964.
- A. I. Thaworis, Προυνικός (πρόυνικός, πρόυνεικος u.s.w.) aus πορνικός mehr als überzeugend, Έλληνικά 30(1977-8) 73-83.
- Chr. Theodoridis, Zur Etymologie von προύν(ε)ικος, Έλληνικά 28(1975) 418-420.
- A. Thumb, Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus, Strassburg 1901 (=Berlin-New York 1974).
- A. Thumb - E. Kieckers, Handbuch der griechischen Dialekte, Heidelberg 1932 (I).
- A. Thumb - A. Scherer, Handbuch der griechischen Dialekte, Heidelberg 1959 (II).
- ZDL=Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Wiesbaden (κυρίως τόμ. 26 [1980] Beiheft, neue Folge, σ. 179).

ΣΥΝΗΘΙΣΜΕΝΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΛΕΞΕΩΝ

- ἀ.ἔ.=ἀνευ ἔτους
αἰ.=αἰώνας
άλβ.=άλβανικός
άν.=ἀνατύπωση
ἀπόσπ.=ἀπόσπασμα
ἀρχ.=ἀρχαῖος
βλ.=βλέπε
βόρ. ἰδ.=βόρειο (Νεοελλ.) ἰδίωμα
γεν.=γενική (πτῶση)
δηλ.=δηλαδή
δυτ.=δυτικός
ἔ.ἀ.=ἐνθα ἀνωτέρω (δηλαδή: βλέπε πῦθ πάνω)
Ἑλλην. (ἢ ἔλλην.)=ἐλληνικός
Ἑσύχ.=Ἑσύχιος
Θεσσ.=Θεσσαλικός
ἰταλ.=ἰταλικός
κ.ἄ.=καὶ ἄλλα
κατάλ.=κατάληξη
κέξ (ξ).=καὶ ἐξῆς
κλητ.=κλητική (πτῶση)
κλπ. (ἢ κ.λ.π.)=καὶ λοιπὰ
κτῶ.=καὶ τὰ ὅμοια
λ.=λέξη
λατιν.=λατινικός
Λεξ.=Λεξικό
Lex.=Lexicon
μεσν.=μεσαιωνικός
μεταγν.=μεταγενέστερος (= δηλ. τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς)
μ.Χ.=μετὰ Χριστόν
νεοελλ.=νεοελληνικός
νεώτ.=νεώτερος (δηλ. νεοελληνικός)
οὐσ.=οὐσιαστικό
πβ.=παράβαλε
π.Χ.=πρὸ Χριστοῦ
π.χ.=παραδείγματος χάριν
ρ.=ρῆμα
σ. (ἢ σελ.)=σελίδα
σημ.=σημείωση
σσ.=σελίδες
τεῦχ.=τεῦχος
τουρκ.=τουρκικός
ὑποκορ.=ὑποκοριστικό

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σ. 401
Β. ΤΟ <i>πrouν(ε)ικος</i> ΣΤΟΝ ΗΡΩΝΔΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ V. SCHMIDT	σ. 403
I. Η ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΕΩΣ	σ. 404
II. ΟΙ ΦΩΝΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΛΕΞΕΩΣ <i>πrouν(ε)ικος</i>	σ. 406
1. 'Η μετάθεση <i>πορ-</i> < <i>προ-</i>	σ. 406
2. 'Η τροπή <i>προ-</i> < <i>πrou-</i>	σ. 408
Γ. Η ΠΑΛΑΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΝΩΣΤΩΝ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΩΝ ΝΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟ <i>πrouν(ε)ικος</i>	σ. 409
α. 'Η παλαιότητα τῆς τροπῆς τοῦ ἄτονου ο (ο, ω) σὲ <i>ου</i>	σ. 409
β. 'Η παλαιότητα καὶ τῶν ἄλλων γνωστῶν φαινομένων τῶν βορειῶν νεοελλ. ιδιωμάτων	σ. 418
1) τροπή ἄτονου ε (ε, αι) σὲ <i>ι</i>	σ. 420
2) ἀποβολή ἄτονου <i>ου(u)</i> καὶ <i>ι (=ι,η,υ,ει,οι)</i>	σ. 422
i) ἀποβολή ἄτονου <i>ου(u)</i>	σ. 422
ii) ἀποβολή ἄτονου <i>ι (=ἀρχ. ἑλλην. ι,η,υ,ει,οι κλπ.)</i>	σ. 424
iii) Παρατηρήσεις	σ. 425
Δ. ΟΙ ΑΛΛΕΣ ΠΑΘΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΛΕΞΕΩΣ <i>πrouν(ε)ικος</i>	σ. 428
3. 'Η μετακίνηση τοῦ τόνου: <i>πrouνικός</i> - <i>πrouνικός</i>	σ. 428
4. 'Η σημασιολογική ἐξέλιξη τῆς λέξεως <i>πrouνικός</i> κλπ. = <i>πορνικός</i>	σ. 430
Ε. Η ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΠΟΥ ΔΕΧΕΤΑΙ Ο SCHMIDT	σ. 431
ΠΙΝΑΚΕΣ - ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	σ. 436 - 439